

dr Marcin Stoczkiewicz

Załącznik nr 3

Autoreferat

1. Imię i nazwisko

Marcin Stoczkiewicz

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe lub artystyczne – z podaniem podmiotu nadającego stopień, roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

Stopień naukowy doktora nauk prawnych w zakresie prawa uzyskałem na mocy uchwały Rady Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 11 marca 2002 r.; tytuł rozprawy doktorskiej pt. *Publicznoprawne instrumenty ochrony środowiska. Studium prawne.*

Tytuł zawodowy magistra prawa uzyskałem 23 czerwca 1997 r. po ukończeniu studiów prawniczych na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz obronie pracy magisterskiej pt. *Działalność gospodarcza fundacji.*

3. Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych lub artystycznych.

W okresie od 1 października 2002 r. do 30 września 2010 r. byłem zatrudniony na stanowisku adiunkta w Katedrze Publicznego Prawa Gospodarczego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w wymiarze pełnego etatu.

W okresie od 1 października 2010 r. do 30 września 2013 r. byłem zatrudniony na stanowisku adiunkta w Katedrze Prawa Ochrony Środowiska na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w wymiarze pełnego etatu.

4. Omówienie osiągnięć, o których mowa w art. 219 ust. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2021 r. poz. 478 z późn. zm.).

4.1.Wskazanie osiągnięcia naukowego

Jako osiągnięcie naukowe, o którym mowa w art. 219 ust. 1 pkt 2 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym wskazuję monografię: **Marcin Stoczkiewicz, *Prawo ochrony klimatu w kontekście praw człowieka, Warszawa 2021***, wydawnictwo Wolters Kluwer, ss. 470; recenzent wydawniczy: prof. UKW dr hab. Zbigniew Bukowski; ISBN 978-83-8246-579-2; ISBN EPUB 978-83-8286-036-8.

4.2.Uzasadnienie wyboru tematu pracy i celu rozprawy

Wybór tematu monografii związany jest z rosnącym znaczeniem prawa ochrony klimatu, które w ostatnich latach weszło do głównego nurtu debaty politycznej, ekonomicznej i prawnej w Unii Europejskiej oraz na forach międzynarodowych. Przedmiotem tej pracy jest prawo ochrony klimatu. Monografia ma charakter dogmatycznej analizy zjawisk prawnych. Analizie poddane zostało w niej międzynarodowe prawo ochrony klimatu oraz prawo ochrony klimatu Unii Europejskiej. Rozległość i wieloaspektowość obszaru badawczego prawa ochrony klimatu powodują, że niemożliwe jest przeanalizowanie wszystkich jego aspektów w jednej monografii. Z tego powodu konieczne było wybranie pewnego kontekstu analizy, którego efektem może być koncentracja na wskazanych elementach. W związku z tym analiza prawa ochrony klimatu zaproponowana w tej pracy to analiza kontekstowa. Prawo ochrony klimatu analizowane jest w niej w kontekście jego związków z prawem ochrony praw człowieka. Podstawowym celem pracy jest więc analiza prawa ochrony klimatu. Szczegółowym celem badań jest poszukiwanie odpowiedzi na pytania: (i) w jakim zakresie prawo ochrony klimatu odwołuje się do praw człowieka, (ii) jakie znaczenie mają prawa człowieka w prawnej ochronie klimatu, a także (iii) czy uzupełnienie prawa ochrony klimatu o instrumenty prawne odwołujące się do praw człowieka mogłoby wzmocnić jego skuteczność.

Tak ujęty cel badań nawiązuje do współczesnych ram dyskursu prawnego, politycznego i ekonomicznego dotyczącego prawa ochrony klimatu. Praca ta dotyczy powiązań między prawem w znaczeniu przedmiotowym (prawa ochrony klimatu) a prawem w znaczeniu

podmiotowym (prawami człowieka). Wpisuje się ona w ogólniejszą dyskusję na temat miejsca praw podmiotowych (*rights*) w prawie ochrony środowiska (*environmental law, environmental regulations*). W literaturze przedmiotu wskazuje się, że prawo ochrony środowiska i prawa człowieka to dwa odrębne obszary prawa, które służą ochronie odmiennie ujętych wartości prawnych: dobro wspólne w przypadku prawa ochrony środowiska i dobro jednostki w przypadku praw człowieka (B. Morgan, N. Gunningham, D. Sinclair, O. Pedersen). Wskazuje się na głębokie, filozoficzne źródła rozróżnienia między prawem ochrony środowiska a prawami człowieka, które odwołują się do kantowskiej ontologicznej odrębności między podmiotem i przedmiotem oraz kartezjańskiego dualizmu epistemologicznego między *res cogitans a res extensa*. Współczesne prawo ochrony środowiska ujmuje się jako regulacyjną odpowiedź na niedoskonałości rynku oraz potrzebę ochrony środowiska jako dobra wspólnego. Z drugiej strony, gdy prawa człowieka ujmowane są jako wartości autoteliczne, ich ochrona wypływa przede wszystkim z godności i interesów jednostki, a nie całego społeczeństwa. Kryzys ekologiczny skłania jednak do poszukiwania powiązań między tymi obszarami prawa, gdyż zmiany klimatu zagrażają możliwości korzystania z praw człowieka. W tym kontekście pojawia się pytanie: czy ochrona praw człowieka może przyczynić się do ograniczenia zmian klimatu? W literaturze przedmiotu stawia się pytanie: czy celowe jest podejście z perspektywy praw człowieka do zagadnień środowiska i jaki mieć może ono wpływ na istniejący już w tej materii stan norm? Dostrzega się przy tym trzy trendy w zakresie przekraczania barier między ochroną praw człowieka a prawem ochrony środowiska: (i) wykorzystanie istniejących praw człowieka w celu ochrony środowiska; (ii) reinterpretacja istniejących praw człowieka w celu ochrony środowiska; (iii) uznawanie nowych, środowiskowych praw człowieka. (M.M. Kenig-Witkowska, A. Boyle, M. Anderson). Praca ta może przyczynić się do przekroczenia wskazanych barier.

Pytanie o relacje między prawem ochrony klimatu a prawami człowieka ma także obecnie znaczenie dla praktyki. Raport Wysokiego Komisarza dla Spraw Praw Człowieka z 2009 r. stwierdza m.in., że: (i) zmiany klimatu zagrażają pełnemu korzystaniu z wielu praw człowieka; (ii) zmiany klimatu same w sobie nie naruszają praw człowieka; (iii) akty prawne regulujące prawa człowieka zawierają obowiązki państw w zakresie zjawiska zmian klimatu (U.N. Doc. A/HRC/10/61, 15 January 2009). Rezolucja 41/21 Rady Praw Człowieka ONZ z 12.07.2019 r. stwierdza, że niekorzystne skutki zmian klimatu mają wiele konsekwencji dla możliwości korzystania z praw człowieka, w szczególności: prawa do życia, prawa do pożywienia, prawa do korzystania z najwyższego osiągalnego poziomu zdrowia fizycznego i psychicznego, prawa

do odpowiednich warunków mieszkaniowych, prawa do samostanowienia, prawa do bezpiecznej wody pitnej i warunków sanitarnych, prawa do pracy i prawa do rozwoju (UN, Human Rights Council A/HRC/RES/41/21, 23 July 2019). W związku z tym aktualizują się pytania o to, w jakim zakresie prawo ochrony klimatu odwołuje się do praw człowieka oraz jakie znaczenie mają prawa człowieka w prawnej ochronie klimatu.

Należy też zauważyć, że obecnie ramy dyskursu prawnego, politycznego i ekonomicznego dotyczącego prawa ochrony klimatu są wyznaczone przez pytanie o jego skuteczność (D. Bodansky, J. Brunnée, L. Rajamani). Od skuteczności prawa ochrony klimatu w znacznym stopniu zależą szanse rozwoju, dobrostanu czy wręcz przetrwania ludzkości. Analizowane i wyznaczone przez poszczególnych aktorów tego dyskursu cele klimatyczne są podejmowane w oparciu o analizę skuteczności istniejących regulacji i analizę potrzeb. Prawo ochrony klimatu ma tę swoistą cechę, iż jego cele są wyraźnie określone. Co więcej, postęp lub brak postępu w osiąganiu tych celów jest precyzyjnie mierzony przez Światową Organizację Meteorologiczną, Międzyrządowy Zespół do spraw Zmian Klimatu (IPCC) oraz wiele organizacji regionalnych. Cel prawa ochrony klimatu jest wyznaczony w art. 2 Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, który stanowi: „Celem podstawowym niniejszej konwencji i wszelkich związanych z nią dokumentów prawnych, które mogą być przyjęte przez Konferencję Stron, jest doprowadzenie, zgodnie z właściwymi postanowieniami konwencji, do ustabilizowania koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze na poziomie, który zapobiegłby niebezpiecznej antropogenicznej ingerencji w system klimatyczny. Dla uniknięcia zagrożenia produkcji żywności i dla umożliwienia zrównoważonego rozwoju ekonomicznego poziom taki powinien być osiągnięty w okresie wystarczającym do naturalnej adaptacji ekosystemów do zmian klimatu” (Dz.U. 1996, Nr 53, poz. 238). Cel ten jest doprecyzowany w art. 2 ust. 1 porozumienia paryskiego, który stanowi: „niniejsze porozumienie dąży do intensyfikacji globalnej odpowiedzi na zagrożenie związane ze zmianami klimatu, w kontekście zrównoważonego rozwoju i wysiłków na rzecz likwidacji ubóstwa, między innymi poprzez: a) ograniczenie wzrostu średniej temperatury globalnej do poziomu znacznie niższego niż 2°C powyżej poziomu przedindustrialnego oraz podejmowanie wysiłków mających na celu ograniczenie wzrostu temperatury do 1,5°C powyżej poziomu przedindustrialnego, uznając, że to znacząco zmniejszy ryzyka związane ze zmianami klimatu i ich skutki; b) zwiększenie zdolności adaptacji do negatywnych skutków zmian klimatu oraz wspieranie odporności na zmiany klimatu i rozwoju związanego z niską emisją gazów cieplarnianych w sposób niezagrażający produkcji żywności; oraz c) zapewnienie spójności

przepływów finansowych ze ścieżką prowadzącą do niskiego poziomu emisji gazów cieplarnianych i rozwoju odpornego na zmiany klimatu” (Dz.U. 2017, poz.36). W monografii odwołuję się do danych empirycznych, wskazujących na fakt, że strony porozumienia paryskiego obecnie dalekie są od przybliżania się do osiągnięcia jego celów. Niska skuteczność prawa ochrony klimatu oraz zauważalne skutki zmian klimatu dla możliwości korzystania z praw człowieka przyczyniły się do powstania nowego trendu w prawnej ochronie klimatu, który nawiązuje do praw człowieka. Trend ten wyraża się w rosnącej liczbie sporów i orzeczeń sądowych, które wiążą obowiązki państw w zakresie ograniczania i adaptacji do zmian klimatu z ich obowiązkami w zakresie respektowania i ochrony praw człowieka. J. Peel i H.M. Osofsky nazwały ten nowy trend praktyki prawa „zwrotem w stronę uprawnień” (*rights turn*). Obserwacja tego trendu skłania w szczególności do pytania czy uzupełnienie prawa ochrony klimatu o instrumenty prawne odwołujące się do praw człowieka mogłoby wzmocnić jego skuteczność.

Monografia ma charakter dogmatycznej analizy zjawisk prawnych. Tematyka pracy jest ograniczona w trzech wymiarach. Po pierwsze, jej zakresem objęte jest w zasadzie prawo międzynarodowe i prawo Unii Europejskiej. Zakres ten w zasadzie nie obejmuje prawa krajowego, w szczególności polskiego. Dodatkowo jednak punktowo analizie zostały poddane wybrane orzeczenia sądów krajowych. Taki zakres opracowania uzasadniony jest faktem, że infrastruktura instytucjonalna prawa ochrony klimatu została wyznaczona przez prawo międzynarodowe, a w krajach Unii Europejskiej przez prawo unijne. Z kolei analiza wybranych orzeczeń sądów krajowych pogłębia zrozumienie jądra znaczeniowego (*core of determinate meaning, core of certainty*) oraz pasmo niezdeterminowania (*penumbra of indeterminacy, penumbra of uncertainty*) wybranych praw człowieka. Jak wskazuje H.L. Hart, poznanie prawa nie polega na słownikowym, semantycznym podejściu do normy prawnej, lecz na ustaleniu jej znaczenia w trakcie dyskursu prawnego w trakcie postępowania sądowego. Analiza tych wybranych orzeczeń sądów krajowych dotyczących wybranych praw człowieka w kontekście ich naruszeń związanych z wpływem na równowagę klimatyczną prowadzi więc do odkrycia nowych znaczeń normy prawnej określającej dane prawo podmiotowe.

Po drugie, zakresem pracy objęte są tylko wybrane prawa człowieka, mianowicie prawo do życia, prawo do środowiska, a także koncepcja prawa do bezpiecznego klimatu. Jak pokazuje praktyka prawa, w szczególności wspomniany dyskurs prawny, wyznaczony przez orzeczenia sądowe, te prawa mają największe znaczenie z punktu widzenia prawnej ochrony klimatu.

Zakresem pracy nie są objęte prawa proceduralne, które mogą mieć istotne znaczenie dla prawnej ochrony klimatu (w szczególności wolność wypowiedzi, prawo do informacji, prawo do uczestniczenia w podejmowaniu decyzji dotyczących środowiska czy też prawo do sądu w sprawach środowiska). Wspomniane prawa proceduralne i ich rola w prawie ochrony środowiska są dobrze opisane i przeanalizowane w literaturze przedmiotu.

Po trzecie, celem tej pracy jest zbadanie roli praw człowieka jako instrumentu, który może przyczyniać się do osiągnięcia podstawowych celów prawa ochrony, to jest ograniczenia i przystosowania się do zmian klimatu. W związku z tym poza zakresem opracowania pozostają te relacje między prawem ochrony klimatu a prawami człowieka, które nie mają pozytywnego wpływu na osiąganie tych celów. Trzeba jednak zauważyć, że prawo ochrony klimatu może wchodzić w kolizje z prawami człowieka, szczególnie z prawami o charakterze ekonomicznym. Można wyobrazić sobie takie nieprawidłowo skonstruowane instrumenty prawa ochrony klimatu, które mogą powodować naruszenie wolności działalności gospodarczej czy prawa do własności i innych praw majątkowych. Regulacje służące ochronie klimatu mogą stanowić nieracjonalne i nieuzasadnione ograniczenia praw jednostki (Z. Kędzia). Analiza wszystkich relacji między prawem ochrony klimatu a prawami człowieka, a także warunków dopuszczających ograniczenie praw człowieka z uwagi na ochronę klimatu, znacząco przekraczałaby zakres omawianej pracy i w nieadekwatnym stopniu przyczyniałaby się do realizacji jej celu.

Problematyka prawa ochrony klimatu analizowana w związku z prawami człowieka jest przedmiotem ożywionej debaty w literaturze zagranicznej. Międzynarodowe prawo ochrony klimatu jest już dość dobrze zbadane przez doktrynę i doczekało się obszernej literatury. Szczególne znaczenie mają w tym zakresie prace takich badaczy jak D. Bodansky, L. Rajamani i J. Brunnée, E. Hey, C.P. Carlarne, K.R. Gray, R. Tarasofsky, U. Luretbacher, J. Peel, L. Godden, R.J. Keenan. Warto też zwrócić uwagę na obszerną pracę zbiorową pod redakcją D.A. Farber i M. Peeters – *Climate Change Law* (2016), wydaną jako pierwszy tom cyklu *Elgar Encyclopedia of Environmental Law* (Cheltenham UK– Northampton, MS, USA 2016). W zakresie prawa ochrony klimatu Unii Europejskiej uwaga badaczy koncentrowała się dotychczas na poszczególnych instrumentach mitygacji i adaptacji do zmian klimatu, takich jak system EU ETS, wspieranie odnawialnych źródeł energii czy efektywności energetycznej. Ogólniejsze i systemowe opracowania w tym zakresie zawdzięczamy w szczególności takim badaczom jak E. Woerdman, M. Roggenkamp i M. Holwerda, M. Peeters, M. Stallworthy i J.

de Cendra de Larragán. Problematyka prawa ochrony klimatu w kontekście praw człowieka stała się przedmiotem dyskursu prawnego za sprawą głośnych spraw sądowych, takich jak *Leghari p. Pakistanowi* (W.P. 25501/2015) czy *Urgenda p. Niderlandom* (ECLI:NL:RBDHA:2015:7145; ECLI:NL:GHDHA:2018:2610; ECLI:NL:HR:2019:2007). Na szczególną uwagę zasługuje w tym zakresie niezwykle bogaty dorobek naukowy J. Knoxa, który koncentruje się na systemowych rozważaniach z zakresu prawa międzynarodowego oraz prace J. Peel i H.M. Osofsky, których walor polega na analizie orzecznictwa oraz zarządzania klimatycznego (*climate governance*).

Jeśli chodzi o stan badań nad prawem ochrony klimatu w nauce polskiej, to nie sposób nie zauważyć dorobku J. Ciechanowicz-McLean, której badania dotyczą zarówno międzynarodowego, jak i unijnego prawa ochrony klimatu. Aspekt prawnomiędzynarodowy oraz systemowy jest zaś akcentowany w pracach M. Kenig-Witkowskiej. Warto też zwrócić uwagę na monografię: *Ochrona klimatu w prawie Wspólnoty Europejskiej* (2004) autorstwa Z. Bukowskiego, *Prawnomiędzynarodowe aspekty zmian klimatycznych* (2013) autorstwa K. Kęпки, *Prawo ochrony klimatu* (2016) pióra J. Ciechanowicz-McLean, a także na pracę zbiorową podsumowującą konferencję naukową *Zmiany klimatu a społeczeństwo* (2010) pod redakcją L. Karskiego oraz I. Grochowskiej, której część V poświęcona jest zagadnieniom prawnym. Temat prawa ochrony klimatu w kontekście praw człowieka nie jest jak dotąd podejmowany w wystarczającym stopniu w doktrynie polskiej. W literaturze krajowej wskazuje się jednak na potrzebę podjęcia kierunku badawczego obejmującego obszar wzajemnych relacji między prawem ochrony środowiska a innymi gałęziami prawa, w tym z prawem ochrony praw człowieka (M.M. Kenig-Witkowska). Wskazana więc wydaje się analiza prawa ochrony klimatu w kontekście dyskursu prawnego, który ma istotne znaczenie dla rozwoju polskiej nauki prawa ochrony środowiska.

4.3.Struktura pracy i metoda badań

Wskazany wyżej szczegółowym celem badawczym podporządkowana została konstrukcja pracy oraz metoda badań. Jej część I skoncentrowana jest na analizie prawa ochrony klimatu w jego wymiarze międzynarodowym i unijnym. Monografię otwiera rozdział I „Zagadnienia wstępne”, w którym prezentuję uwagi wstępne dotyczące prawa ochrony klimatu, przytaczam ustalenia nauk przyrodniczych dotyczące fizycznego zjawiska zmian klimatu oraz omawiam dotychczasowe ustalenia nauk prawnych w zakresie wpływu zmian klimatu na korzystanie z

praw człowieka a także analizuję ogólnie działania i zaniechania państw w dziedzinie klimatu w kontekście korzystania z praw człowieka oraz uzasadniam cel badań i zakres pracy.

Aby odszukać powiązania między prawem ochrony klimatu a prawami człowieka konieczna była możliwie pełna normatywna analiza prawa ochrony klimatu we wszystkich jego aspektach oraz jego całościowe ujęcie. Następująca po „Zagadnieniach wstępnych” część I opracowania składa się więc z rozdziałów: „Międzynarodowe prawo ochrony klimatu” (rozdział II), „Prawo ochrony klimatu Unii Europejskiej” (rozdział III) oraz „Instrumenty prawa ochrony klimatu” (rozdział IV). Część I służy więc poznaniu struktury instytucjonalnej prawa ochrony klimatu jako działu prawa przedmiotowego. W części tej znajdują się rozważania dotyczące Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu oraz instytucjonalnej struktury międzynarodowego prawa ochrony klimatu, rozważania dotyczące protokołu z Kioto do tej konwencji, analiza kluczowych postanowień porozumienia paryskiego i jego znaczenia w prawie ochrony klimatu, ze szczególnym uwzględnieniem mechanizmu ustalania i aktualizacji tzw. wkładów krajowych (NDCs). W rozdziale traktującym o prawie ochrony klimatu Unii Europejskiej przedmiotem badań są uwarunkowania traktatowe europejskiego prawa ochrony klimatu oraz relacje między prawem ochrony klimatu Unii Europejskiej i jej państw członkowskich. Zaprezentowany tam został rozwój historyczny europejskiego prawa ochrony klimatu od ery protokołu z Kioto, przez tzw. pierwszy pakiet klimatyczno-energetyczny, do implementacji porozumienia paryskiego i nowego prawa klimatycznego Unii Europejskiej przyjętego w ramach tzw. Europejskiego Zielonego Ładu. W części tej znajduje się dość szczegółowa, przekrojowa charakterystyka prawa ochrony klimatu Unii Europejskiej, wraz z jej rozbudowanym instrumentarium prawnym. Rozważanie te są wsparte poprzez zaprezentowanie współczesnych typów instrumentów prawnych prawa ochrony klimatu. Część I pracy ma więc w znacznej części charakter syntezy. Fragmenty analizy normatywnej są skoncentrowane na kluczowych dla zrozumienia struktury prawa ochrony klimatu mechanizmach, takich jak ustalanie i aktualizacji tzw. wkładów krajowych w ramach porozumienia paryskiego (NDCs) czy też określanie celów i środków mitygacyjnych i adaptacyjnych w ramach rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady 2021/1119 Europejskie prawo o klimacie (Dz.Urz. UE L 243, s. 1). Takie przekrojowe i syntetyzujące podejście do prawa ochrony klimatu służy zrozumieniu jego ogólnej struktury i odnalezieniu potencjalnego miejsca oraz roli odwołań w prawie przedmiotowym (ochrony klimatu) do ochrony i realizacji praw podmiotowych (praw człowieka).

Część II pracy poświęcona jest odpowiedzi na pytanie: jakie jest znaczenie praw człowieka w prawie ochrony klimatu? Odpowiedź ta wymaga pogłębionej analizy normatywnej wybranych praw człowieka, które są najistotniejsze dla prawnej ochrony klimatu. Kolejno analizie poddane zostały: prawo do życia, prawo do środowiska, a następnie koncepcja prawa do bezpiecznego klimatu. W konsekwencji część II składa się z rozdziałów zatytułowanych: „Prawo ochrony klimatu a prawa człowieka” (rozdział V), „Prawo do życia a ochrona klimatu” (rozdział VI), „Prawo do środowiska a ochrona klimatu” (rozdział VII) oraz „Koncepcja prawa do bezpiecznego klimatu” (rozdział VIII). Rozważania prowadzone w tej części mają ostatecznie przybliżyć nas do odpowiedzi na pytanie: czy silniejsze powiązania między prawem ochrony klimatu a prawami człowieka mogą wzmocnić efektywność prawa ochrony klimatu? Jest to więc próba zaadresowania problemu prawa ochrony klimatu, tj. problemu jego niewystarczającej skuteczności wewnętrznej i instrumentalnej. Ta część pracy stanowi analizę normatywną tych materialnych praw człowieka, które mają największe znaczenie dla prawnej ochrony klimatu. Analizie poddane zostały postanowienia porozumienia paryskiego, które stanowią normatywne powiązanie między prawem ochrony klimatu a prawami człowieka. Następnie pogłębionej analizie poddano prawo do życia, w szczególności w kontekście źródeł uprawnień jednostki, ich zakresu, rozumienia prawa do życia w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie naruszeń związanych z wpływem na środowisko oraz rozumienie prawa do życia w kontekście naruszeń związanych ze zmianami klimatu w orzecznictwie krajowych sądów i trybunałów (ze szczególnym uwzględnieniem orzeczenia w sprawie *Urgenda p. Niderlandom*). Z kolei szczegółowej analizie poddano prawo do środowiska w kontekście prawnej ochrony klimatu. W szczególności analizę poddano źródła uprawnień i ich zakres, proces konstytucjonalizacji prawa do środowiska, następnie prawo do ochrony życia prywatnego i rodzinnego w kontekście naruszeń związanych z wpływem na środowisko w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz prawo do środowiska w kontekście naruszeń związanych z wpływem na klimat w orzecznictwie sądów krajowych (ze szczególnym uwzględnieniem wyroku w sprawie *Friends of the Irish Environment p. Irlandii*, [2020] IESCDET 13).

Części II pracy kończą rozważania dotyczące koncepcji prawa do bezpiecznego klimatu. Kolejno przeanalizowana została sama koncepcja prawa do bezpiecznego klimatu w ujęciu teoretycznym. Następnie przedstawione zostały sprawy sądowe, w których prawo do bezpiecznego (stabilnego) klimatu było jednym z kluczowych elementów sporu (ze szczególnym uwzględnieniem dyskursu prawnego w sprawie *Juliana p. Stanom*

Zjednoczonym). W końcu, sformułowany został postulat wprowadzenia prawa do bezpiecznego klimatu jako prawa podmiotowego do prawa stanowionego. Pracę, niezależnie od podsumowania poszczególnych rozdziałów i części, kończy zbiorcze podsumowanie dokonanej analizy wraz z wnioskami *de lege ferenda*.

4.4. Podsumowanie i wnioski

Wielopoziomowość i multicytryczność prawa ochrony klimatu

1. Omawiany, powiązany funkcjonalnie zespół norm prawnych, nazywanych w omawianej pracy prawem ochrony klimatu, bywa także nazywany w literaturze „prawem klimatycznym” lub „prawem zmian klimatu”. Istnieją dobre powody, aby ten zespół norm nazywać „prawem zmian klimatu”, gdyż ochrona klimatu nie jest ani jedynym celem ani jedynym przedmiotem regulacji prawnej. W szczególności ten zespół norm obejmuje celowościowo i przedmiotowo nie tylko mitygację (ograniczanie zmian klimatu), ale także adaptację (dostosowanie się do zmian klimatu). Pomimo tego, moim zdaniem, zaproponowana przez J. Ciechanowicz-McLean konwencja językowa odwołująca się do „prawa ochrony klimatu” (J. Ciechanowicz-McLean, *Prawo ochrony klimatu*, Warszawa 2016) lepiej oddaje zasadniczy cel i główną funkcję tegoż zespołu norm. Nie ulega bowiem wątpliwości, że ochrona klimatu, jako zasobu środowiska, wyrażająca się w pierwszym rzędzie w ograniczaniu zmian klimatu, jest podstawowym celem regulacji. Działania adaptacyjne, finansowe i inne mają w tym zespole norm prawnych znaczenie wtórne lub instrumentalne. Określenie „prawo ochrony klimatu” lepiej oddaje także związki norm z tego obszaru z prawem ochrony środowiska.

2. Prawa ochrony klimatu na obecnym etapie rozwoju nie można uznać na odrębną gałąź prawa. Współczesne prawo ochrony klimatu nie wypełnia bowiem łącznie wszystkich kryteriów charakteryzujących odrębną gałąź prawa, w tym rozłączności z innymi gałęziami. Do kryteriów tych zalicza się: przedmiot regulacji, zasady, instytucje prawne, regulowane stosunki prawne oraz odrębne metody regulacji prawnej. O ile można wskazać na swoisty przedmiot regulacji prawa ochrony klimatu (ochrona systemu klimatycznego Ziemi), to pozostaje on wciąż częścią ochrony jednego z elementów szeroko pojętego środowiska. Jest też wątpliwe, czy współczesne prawo ochrony klimatu wykształciło właściwe sobie zasady i instytucje prawne. Prawo ochrony klimatu bazuje na podstawowych zasadach prawa ochrony środowiska (np. zasada zrównoważonego rozwoju, zasada prewencji, zasada przezorności, zasada „zanieczyszczający płaci”, zasada jawności informacji o środowisku i jego ochronie). Trudno też wskazać na

swoistą dla tego zespołu norm metodę regulacji czy też odrębne, regulowane przez prawo ochrony klimatu stosunki prawne. W każdym z tych obszarów prawo ochrony klimatu korzysta przede wszystkim z wykształconych instytucji, metod i zasad prawa ochrony środowiska.

3. Prawo ochrony klimatu należy uznać za wyodrębniony dział prawa ochrony środowiska (odpowiednio: międzynarodowego, unijnego lub krajowego). Prawo to wyrasta z prawa ochrony środowiska, integruje je, ale także poza nie wykracza, ewoluując w kierunku multidyscyplinarnym. W pełni zgadzam się z J. Ciechanowicz-McLean, która zaproponowała zaliczenie prawa ochrony klimatu do „gospodarczego prawa środowiska” (J. Ciechanowicz-McLean, *Międzynarodowe prawo środowiska: jeszcze prawo środowiska czy już prawo gospodarcze?* [w:] Z. Galicki, A. Gubrynowicz (red.), *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska XXI wieku*, Warszawa 2013, s. 170–174). Prawo to w olbrzymim stopniu wpływa na prowadzenie działalności gospodarczej we wszystkich sektorach gospodarki, które bezpośrednio (np. energetyka, transport) lub pośrednio (np. sektor finansowy) wpływają na klimat jako jeden ze składników środowiska.

4. Współczesne prawo ochrony klimatu charakteryzuje wielopoziomowość i multicentryczność. Wielopoziomowość prawa ochrony klimatu wyraża się w tym, że w jego ramach można wyróżnić: międzynarodowe prawo ochrony klimatu, prawo ochrony klimatu Unii Europejskiej oraz krajowe prawo ochrony klimatu. W niektórych państwach można wyróżnić także regionalne (np. przyjmowane na poziomie stanów lub landów) lub lokalne prawo ochrony klimatu. Wielopoziomowość prawa ochrony klimatu wiąże się z jego multicentrycznością, co oznacza wielość ośrodków decyzyjnych, co do stanowienia prawa i wyznaczania kierunków jego wykładni.

5. Podstawowy zakres prawa ochrony klimaty wyznaczony jest przez jego architekturę instytucjonalną, utworzoną na podstawie konwencji ramowej i ustabilizowaną w jej obecnym kształcie przez porozumienie paryskie. Na strukturę tę składają się prawnie wiążące cele dotyczące ograniczenia wzrostu średniej temperatury na Ziemi w postaci ograniczenia wzrostu średniej temperatury globalnej do poziomu znacznie niższego niż 2°C powyżej poziomu przedindustrialnego oraz podejmowanie wysiłków mających na celu ograniczenie wzrostu temperatury do 1,5°C powyżej poziomu przedindustrialnego, uznając, że to znacząco zmniejszy ryzyka związane ze zmianami klimatu i ich skutki” (art. 2 ust. 1 lit. a) porozumienia paryskiego do ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu. Ponadto, na strukturę tę składają się obowiązki stron tych konwencji, spośród których najważniejsze

znaczenie mają wkłady krajowe (NDCs) w postaci zobowiązań redukcyjnych gazów cieplarnianych, które co pięć lat mają być coraz bardziej ambitne.

6. Ta architektura instytucjonalna międzynarodowego prawa ochrony klimatu ma charakter ustabilizowany, co oznacza, że będzie obowiązująca w ciągu najbliższej dekady, w której według IPCC, musi dokonać się radykalna redukcja emisji gazów cieplarnianych. Wprowadzone przez porozumienie paryskie podejście „oddolne” (*bottom-up*) do zobowiązań redukcji emisji i znaczenie wkładów krajowych prawdopodobnie będzie więc fundamentem rozwoju prawa ochrony klimatu przez dziesięciolecia. To zaś oznacza, że poziom ambicji, jakość oraz wykonanie wkładów krajowych przez strony porozumienia paryskiego będą elementami rozstrzygającymi dla sukcesu lub porażki Paryża, a w ślad za tym o sukcesie lub porażce globalnych wysiłków zmierzających do powstrzymania zmian klimatu. Powyższa konkluzja stawia w znacznie ostrzejszym świetle znaczenie wkładów krajowych. Prawo ochrony klimatu funkcjonujące tylko na poziomie prawnomiędzynarodowym, w oderwaniu od zdecentralizowanych, co do decyzji wkładów krajowych, nie mogłoby doprowadzić do osiągnięcia celu. To od wkładów krajowych, ich poziomu ambicji oraz od ich wykonania zależy, czy uda się utrzymać wzrost globalny temperatury na poziomie wyznaczonym w porozumieniu paryskim. Obecna struktura międzynarodowego prawa ochrony klimatu definiuje więc dwupoziomą grę strategiczną, której całościowy wynik zależy od sumy wyników na poziomach krajowych. Dla wyniku tej gry fundamentalne znaczenie mają decyzje polityczne każdego z państw-stron porozumienia paryskiego.

7. Europejskie prawo ochrony klimatu jest w istocie częścią prawa ochrony środowiska Unii Europejskiej. Prawo ochrony klimatu UE wyrasta z pnia międzynarodowego prawa środowiskowego, którego najistotniejszym elementem jest konwencja ramowa. Stronami zarówno konwencji ramowej, jak i porozumienia paryskiego są Unia Europejska oraz jej państwa członkowskie. Poziom ambicji oraz wysokość wkładów krajowych (NDCs) na płaszczyźnie unijnej i krajowej zależą w pierwszym rzędzie od tego, jak są one określone w prawie Unii Europejskiej. Głównym unijnym środkiem służącym redukcji emisji gazów cieplarnianych jest system EU ETS (ustanowiony na podstawie dyrektywy 2003/87), który obejmuje zlokalizowane w Unii instalacje emitujące dwutlenek węgla i w podstawowym zakresie nakłada obowiązki redukcyjne nie na państwa członkowskie, ale na operatorów instalacji. Jednak pozostałe środki unijnego prawa ochrony klimatu obowiązki w zakresie mitygacji i adaptacji do zmian klimatu nakładają przede wszystkim na państwa członkowskie. Dotyczy to w szczególności rozporządzenia 2018/842 (ESD), rozporządzenia 2018/841

(LULUCF), rozporządzenia 2018/1999 (zarządzanie klimatyczne) oraz rozporządzenia 2021/1119 (Europejskie prawo o klimacie). Te środki prawne służą uzgodnieniu wkładów oraz harmonogramu poszczególnych państw członkowskich osiągnięcia celu neutralności klimatycznej Unii w 2050 r. Pomimo określonego przez te środki skomplikowanego mechanizmu uzgadniania konkretnych elementów składających się na wkłady poszczególnych państw członkowskich i istotnej roli Komisji w tym procesie, to w ostatecznym rozrachunku od woli państw członkowskich zależy ich poziom ambicji, wielkość wkładu oraz harmonogram redukcji emisji. Tak więc, podobnie jak w przypadku międzynarodowego prawa ochrony klimatu, także poziom ambicji, a przede wszystkim wykonanie (a więc skuteczność) unijnego prawa ochrony klimatu w znacznym stopniu zależy od decyzji państw członkowskich Unii Europejskiej. Unijne prawo ochrony klimatu dodaje więc trzeci wymiar do wspomnianej wyżej dwupoziomowej gry strategicznej.

Aktywność obywateli i prawa człowieka

8. Na decyzje państw-stron porozumienia paryskiego dotyczące celów i implementacji prawa ochrony klimatu kluczowy wpływ mają obywatele każdego z tych państw. Międzynarodowy porządek prawa klimatycznego zależy od jego implementacji na poziomie krajowym, zaś efektywność implementacji międzynarodowego prawa klimatycznego na poziomie krajowym zależy od działań prawnych obywateli (J. Knox). Uzasadnione byłoby więc, aby do wspomnianej wyżej gry strategicznej dołączyć także wymiar czwarty: działania samych obywateli w celu realizacji praw, które są zagrożone na skutek zmian klimatu.

9. Na obecnym etapie rozwoju prawa ochrony klimatu *de lege lata* prawa człowieka zajmują w nim marginalne miejsce. W prawie ochrony klimatu nie występują instrumenty prawne odwołujące się do ochrony praw człowieka. Porozumienie paryskie położyło jednak fundamenty pod istotne powiązanie obu porządków prawnych. Odwołanie do praw człowieka znalazło się w preambule porozumienia paryskiego: „Przyznając, że zmiany klimatu stanowią wspólny problem ludzkości, Strony, podejmując działania dotyczące zmian klimatu, powinny respektować, promować i uwzględnić swoje odpowiednie zobowiązania dotyczące praw człowieka, prawa do zdrowia, praw ludów rdzennych, społeczności lokalnych, migrantów, dzieci, osób niepełnosprawnych oraz osób w trudnej sytuacji, oraz prawa do rozwoju, a także równość płci, upodmiotowienie kobiet i sprawiedliwość międzypokoleniową” (motyw 11). Wprowadzenie do preambuły porozumienia paryskiego odniesienia do respektowania praw człowieka polega na dodaniu do reżimu prawa ochrony klimatu odniesienia do poziomu ambicji, który nie podlega politycznemu procesowi negocjacji. W ten sposób ustanowiony

został prawnie relewantny związek między obowiązkami państw w zakresie ograniczania i adaptacji do zmian klimatu oraz obowiązkami państw dotyczącymi ochrony praw człowieka. Ponadto, porozumienie paryskie wyznaczyło w art. 2 poziom ustabilizowania gazów cieplarnianych w taki sposób, aby był to poziom zgodny ze zobowiązaniami państw do ochrony praw człowieka. Cel porozumienia w postaci ograniczenia wzrostu średniej temperatury globalnej do poziomu znacznie niższego niż 2°C oraz dążenie, aby był to poziom niższy niż 1,5°C, jest zgodny z zobowiązaniami państw do ochrony praw człowieka. W ten sposób porozumienie paryskie zbudowało dwa istotne fundamenty wzajemnego oddziaływania prawa ochrony praw człowieka i prawa ochrony klimatu. To powiązanie może przynieść niespodziewane wzmocnienie obu porządków. Przykładem rekonstrukcji normy prawnej z przepisów pochodzących z tych dwóch reżimów – określenie obowiązków państwa w zakresie, który dotyczy ochrony równowagi klimatycznej i ochrony praw człowieka – jest wyrok Sądu Najwyższego Niderlandów w sprawie *Urgenda p. Niderlandom*. Sąd ten wskazał, że ochrona praw człowieka wyznacza minimalny poziom obowiązków redukcyjnych Niderlandów, służących ochronie klimatu. Niderlandzki SN stwierdził, że „W kontekście pozytywnych obowiązków państwa wynikających z art. 2 i 8 EKPC (Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4.11.1950 r.; Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm. – M.S.) do podjęcia odpowiednich działań, aby zapobiec niebezpiecznym zmianom klimatu, ten cel (25% jak orzekł sąd apelacyjny – M.S.) musi być traktowany jako absolutne minimum.” (ECLI:NL:HR:2019:2007).

10. Prawo ochrony klimatu nie zawiera *de lege lata* instrumentów odwołujących się do aktywności obywateli i do ochrony praw człowieka. Jest to w moim przekonaniu istotna luka, która osłabia skuteczność prawa ochrony klimatu. Lukę tę zaczyna wypełniać praktyka. Wyraźnie zauważalny jest nowy trend w prawnej ochronie klimatu nawiązujący do praw człowieka. Trend ten wyraża się w rosnącej liczbie spraw i orzeczeń sądowych, które wiążą obowiązki państw i podmiotów prywatnych w zakresie ograniczania i adaptacji do zmian klimatu z ich obowiązkami w zakresie respektowania i ochrony praw człowieka. Według danych z 2019 r. liczba sporów sądowych bezpośrednio dotyczących zmian klimatu i ich skutków wynosiła 1500. Jak już wyżej wskazano, J. Peel i H.M. Osofsky wzrastającą liczbę klimatycznych sporów opartych na prawach człowieka określają jako „zwrot w stronę uprawnień” (J. Peel, H.M. Osofsky, *A Rights Turn in Climate Change Litigation?*, „*Transnational Environmental Law*” 2018/1). Wyrok w sprawie *Urgenda p. Niderlandom* jest jednym z pierwszych przykładów skutecznego powiązania ochrony praw człowieka z ochroną

klimatu. Analizując praktykę i orzecznictwo wyróżnić można w szczególności klimatyczne spory sądowe, w których powodowie powołują się na: (i) prawo do życia, (ii) prawo do środowiska, (iii) prawo do bezpiecznego klimatu.

Znaczenie prawa do życia w prawnej ochronie klimatu

11. Zmiany klimatu ograniczają, a niejednokrotnie uniemożliwiają korzystanie z praw człowieka. Ogólnie rzecz biorąc, z prawa do życia wynikają obowiązki państw w zakresie ograniczania zmian klimatu, adaptacji do ich skutków wyrażające się w obowiązku ochrony przed naruszeniami wynikającymi ze zmian klimatu. Państwa mają pozytywne obowiązki wynikające z praw człowieka (w szczególności z prawa do życia) w relacji do zmian klimatu, niezależnie od tego, czy można im przypisać odpowiedzialność za te zmiany, czy też nie. Ustalenie to znalazło swój wyraz w orzecznictwie. Najbogatsze orzecznictwo dotyczące prawa do życia w kontekście naruszeń związanych z wpływem na środowisko wykształcone zostało przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Trybunał Strasburski rozwinął w swoim orzecznictwie „doktrynę pozytywnych obowiązków”, które mają charakter obowiązków prewencyjnych. Stwierdzenie, że „prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę” oznacza, iż nie chodzi wyłącznie o powstrzymanie się przez państwo przed aktami rozmyślnego pozbawienia życia, oznacza ono również pozytywny obowiązek podejmowania właściwych kroków w celu ochrony życia osób podległych jego jurysdykcji. Trybunał Strasburski twierdzi, że art. 2 EKPC dotyczy nie tylko śmierci na skutek użycia siły przez przedstawicieli państwa, ale także w pierwszym zdaniu ust. 1 nakłada pozytywny obowiązek na państwa do podjęcia odpowiednich kroków w celu ochrony życia osób podległych jego jurysdykcji (wyrok ETPC z 9.06.1998 r., L.C.B. p. Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 23413/94, pkt 36; wyrok ETPC z 28.10.1998 r., Osman p. Wielkiej Brytanii, skarga nr 23452/94, pkt 115; wyrok ETPC z 14.03.2002 r., Paul i Audrey Edwards p. Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 46477/99, pkt 54; wyrok ETPC z 30.11.2004 r., Öneriyıldız p. Turcji, skarga nr 48939/99, pkt 71; wyrok ETPC z 20.03.2008 r., Budayeva i inni p. Rosji, skargi nr 15339/02, 21166/02, 11673/02 i 15343/02, pkt 128). Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wskazuje też, że ochrona konwencji przewidziana w jej art. 2 ma zastosowanie nie tylko do indywidualnych osób, ale także do społeczeństwa lub populacji jako całości (wyrok ETPC z 24.10.2002 r., Mastromatteo p. Włochom, sprawa nr 37703/97, pkt 69; wyrok ETPC z 15.12.2009 r., Maiorano i in. p. Włochom, sprawa nr 28634/06, pkt 107; wyrok ETPC z 12.01.2012 r., Gorovenky i Bugara p. Ukrainie, sprawa nr 36146/05, pkt 32; wyrok ETPC z 13.04.2017 r., Tagayeva i inni p. Rosji, sprawa nr 26562/07, pkt 482). W przypadku gdy w

wyniku zagrożenia dla środowiska na pewnym obszarze zagrożone jest życie ludzkie, ochrona art. 2 EKPC rozciąga się na wszystkich mieszkańców tego obszaru (wyrok ETPC z 10.01.2012 r., Di Sarno i inni p. Włochom, sprawa nr 30765/08, pkt 110; wyrok ETPC z 24.01.2019 r., Cordella i inni p. Włochom, sprawa nr 54414/13, pkt 172). Aby pozytywny obowiązek ochrony znalazł zastosowanie, nie jest wymagane, by zidentyfikowano bezpośrednie zagrożenia życia całej populacji, jeśli występuje długoterminowe ryzyko dla tej populacji (wyrok ETPC z 10.11.2004 r., Taşkin i inni p. Turcji, skarga 46117/99, pkt 113). Takie ujęcie obowiązku ochrony prawa do życia otwiera drogę do objęcia tą ochroną społeczności, których życie jest zagrożenie na skutek zmian klimatu.

12. Nie sposób przecenić znaczenia art. 2 EKPC i interpretacji tej normy przez Trybunał Strasburski dla celów ochrony prawa do życia w związku z zagrożeniami związanymi ze zmianami klimatu. Wydaje się, że Trybunał Strasburski, poprzez wypracowanie w swoim orzecznictwie dotyczącym gwarancji prawa do życia w związku z zagrożeniami pochodzącymi ze środowiska, położył podstawy pod orzecznictwo sądów krajowych. Orzecznictwo Trybunału Strasburskiego ma znaczenie przede wszystkim w kontekście dekodowania znaczenia określonego w art. 2 EKPC prawa do życia i pozytywnego obowiązku ochrony życia. Wpływa to bezpośrednio na rozumienie szerokiego zakresu tych obowiązków przez państwa, a w konsekwencji na wypełnianie ich przez organy państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

13. Prawo do życia jest chronione nie tylko na poziomie prawa międzynarodowego, ale także, czy też przede wszystkim, przez prawo krajowe. Norma art. 6 ust. 1 MPPOP (Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19.12.1966 r.; Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167) stanowiąca, że „Każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia.” jest jednym z najpowszechniej przyjętych standardów krajów cywilizowanych. Regulacja ta znajduje odzwierciedlenie w prawie krajowym krajów cywilizowanych, najczęściej w postaci standardu konstytucyjnego. Olbrzymie znaczenie orzecznictwa krajowego w tym zakresie wynika z ustalonego powyżej faktu, że na obecnym etapie rozwoju prawa ochrony klimatu o wkładach poszczególnych krajów w wysiłki na rzecz powstrzymania zmian klimatu i adaptacji do tych zmian decydują w ostatecznym rachunku same państwa-strony porozumienia paryskiego. Orzecznictwo to może mieć szczególnie istotne znaczenie w kontekście sporów obywateli narażonych na skutki zmian klimatu z władzami

krajowymi w przedmiocie opracowywania i wykonywania wkładów krajowych w zgodzie z ich zobowiązaniami dotyczącymi ochrony praw człowieka.

14. Szczególnie istotne znaczenie dla państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka mają orzeczenia w sprawie *Urgenda p. Niderlandom*. Argumentacja prawna w tej sprawie jest oparta na orzecznictwie Trybunału Strasburskiego i aplikuje pozytywny obowiązek ochrony życia do zagrożenia przed niebezpiecznymi zmianami klimatu. Ta część wyroku niderlandzkiego SN, która odwołuje się do pozytywnego obowiązku ochrony życia ma największą szansę na replikację w innych porządkach prawnych, w szczególności w państwach, które są stronami Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, ale nie tylko. Prawo do życia jest bowiem nieomal powszechnie uznanym prawem podstawowym. Stwierdzenie niderlandzkiego Sądu Najwyższego, że „art. 2 i 8 EKPC w odniesieniu do zagrożenia zmianami klimatycznymi powinny być interpretowane jako obligujące państwa do wykonania «ich części», aby przeciwdziałać temu zagrożeniu” (ECLI:NL:HR:2019:2007, pkt 5.8) jest jednym z najdonioślejszych. Pozytywny obowiązek ochrony życia, jako standard konstytucyjny został powtórzony i dookreślony w wyroku niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 23.03.2021 r. (1 BvR 2656/18, 1 BvR 96/20, 1 BvR 78/20, 1 BvR 288/20) w sprawie ustawy o ochronie klimatu (Bundes-Klimaschutzgesetzes (KSG) vom 12. Dezember 2019, BGBl. I S. 2513). W drodze tego wyroku Trybunał podkreślił, że ochrona życia i integralności fizycznej na podstawie art. 2 ust. 2 zdanie pierwsze niemieckiej ustawy zasadniczej (Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23.05.1949 r., BGBl. 1949 S. 1 ze zm.) obejmuje ochronę przed naruszeniami spowodowanymi zanieczyszczeniem środowiska, niezależnie od tego, kto lub jakie okoliczności są źródłem naruszenia; obowiązek ochrony obejmuje również obowiązek ochrony życia i zdrowia przed zagrożeniami wynikającymi ze zmian klimatu; może to ponadto powodować obiektywny obowiązek ochrony przyszłych pokoleń (1 BvR 2656/18, 1 BvR 96/20, 1 BvR 78/20, 1 BvR 288/20, teza 1).

Znaczenie prawa do środowiska w prawnej ochronie klimatu

15. Chociaż prawo do środowiska nie zostało dotychczas zapisane w międzynarodowym traktacie dotyczącym praw człowieka, to środowiskowe prawa człowieka znalazły szeroką akceptację na poziomie globalnym i regionalnym w wielu instrumentach prawa stanowionego oraz tzw. *soft law*. Prawo do środowiska zostało wyraźnie uznane w wielu regionalnych umowach dotyczących środowiska. W szczególności należy zwrócić uwagę na Afrykańską Kartę Praw Człowieka i Ludów (przyjęta 27.06.1981 r. w Nairobi, 1520 U.N.T.S. 217, (1982) oraz Protokół dodatkowy do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (Protokół z San

Salvador z 17 listopada 1988 r.). Niektóre z tych regionalnych traktatów środowiskowych jedynie „uznają” to prawo, nie przyznając jednostkom gwarancji procesowych realizacji materialnego prawa do życia w adekwatnym środowisku. Konwencja z Aarhus (z dnia 26.06.1998 r. o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska; Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706) w art. 1 co prawda uznaje materialne prawo do środowiska współczesnego i przyszłych pokoleń, jednak konwencja ta nie gwarantuje tego prawa. W zamian gwarantuje uprawnienia proceduralne społeczeństwa, które mają przyczyniać się do realizacji prawa do środowiska. O krok dalej idzie konwencja z Escazú (Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC) Regional Agreement on Access to Information, Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean, adopted March 4, 2018, LC/CNP10.9/5). Umowa ta w art. 4 ust. 1 nie tylko uznaje, ale i gwarantuje każdemu prawo do życia w zdrowym środowisku. Szeroka akceptacja prawa do środowiska na poziomie globalnym oraz regionalnym przemawia za uznaniem tego prawa za zasadę prawa zwyczajowego w prawie międzynarodowym.

16. Zarówno dokumenty o charakterze *soft law*, jak i umowy międzynarodowe, które mówią o prawie do środowiska, odwołują się do prawa do życia w środowisku odpowiedniej jakości, co wpływa na życie odpowiedniej jakości (godne życie). Jakość środowiska (wyrażająca się w określeniach: środowisko zdrowe, bezpieczne, zrównoważone, odpowiednie itp.) jest wspólnym elementem konstrukcyjnym prawa do środowiska sformułowanego w prawie międzynarodowym i krajowym poszczególnych państw. W odniesieniu do klimatu jako komponentu środowiska można, moim zdaniem, wskazać na wyznaczenie standardu jakości o charakterze powszechnym, który wynika z prawa międzynarodowego. Porozumienie paryskie wyznacza globalny standard jakości klimatu. Klimat bezpieczny (stabilny) to klimat, który nie ociepli się bardziej niż 1,5°–2°C powyżej poziomu przedindustrialnego.

17. Raport specjalnego sprawozdawcy ONZ ds. praw człowieka z 2018 r. (UN Doc. A/HRC/37/59, January 24, 2018, pkt 13) stwierdza, że olbrzymia większość krajów świata uznała prawo do środowiska na poziomie krajowym, regionalnym lub na obu. Zakres uprawnień jednostki wynikających z prawa do środowiska może być ustalony w celu sądowego stosowania tylko poprzez analizę ujęcia tego prawa w konstytucjach i aktach niższej rangi państw, w których doszło do jego konstytucjonalizacji. Analiza ta powinna uwzględniać regionalne konwencje i akty *soft law* relewantne dla danego państwa i jego porządku prawnego. W państwach, które są stronami EKPC, zakres uprawnień jednostki związanych z zagrożeniami

wiązującymi się ze zmianami klimatu wyznacza Europejska Konwencja Praw Człowieka. Wymaga podkreślenia duże znaczenie art. 8 EKPC i interpretacji tej normy przez Trybunał Strasburski. Podobnie jak w przypadku art. 2 EKPC, Trybunał Strasburski, poprzez wypracowanie wykładni prawa do ochrony życia prywatnego i rodzinnego w związku z zagrożeniami pochodzącymi ze środowiska, położył podstawy pod orzecznictwo sądów krajowych. Dorobek orzeczniczy Trybunału Strasburskiego, z uwagi na dynamiczne i celowościowe rozumienie obowiązków wynikających z art. 8 EKPC, wpływa na praktykę stosowania prawa w państwach-stronach Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

18. Z punktu widzenia ochrony klimatu nie ma przesądzającego znaczenia brak w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka wyraźnie określonego prawa do środowiska. Istotne jest, że art. 8 EKPC daje podstawy do refleksyjnej ochrony prawa do środowiska odpowiedniej jakości. Artykuł 8 EKPC i jego rozumienie wykształcone w orzecznictwie Trybunału Strasburskiego dają podstawy o ochrony prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego oraz mieszkania w sytuacjach zagrożenia dla tego prawa spowodowanych czynnikami wiążącymi się z zanieczyszczeniem środowiska (zob. analizowane w pracy orzeczenia: wyrok ETPC z 16.11.2004 r., *Moreno Gomez p. Hiszpanii*, skarga nr 4143/02; wyrok ETPC z 2.11.2006 r., *Giacomelli p. Włochom*, skarga nr 59909/00; wyrok ETPC z 19.10.2005 r., *Roche p. Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 32555/96; wyrok ETPC z 19.02.1998 r., *Guerra i inni p. Włochom*, skarga nr 14967/89; wyrok ETPC z 21.02.1990 r., *Powell i Rayner p. Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 9310/81; wyrok ETPC z 9.12.1994 r., *Lopez Ostra p. Hiszpanii*, skarga nr 16798/90, pkt 51,58; wyrok ETPC z 9.06.2005 r., *Fadeyeva p. Rosji*, skarga nr 55723/00, pkt 88; wyrok ETPC z 19.02.1998 r., *Guerra i inni p. Włochom*, skarga nr 14967/8, pkt 57,58,60; wyrok ETPC z 3.05.2011 r., *Apanasewicz p. Polsce*, skarga nr 6854/07, pkt 94-95; wyrok ETPC z 21.07.2009 r., *Leon i Agnieszka Kania p. Polsce*, skarga nr 12605/03, pkt 98- 100; wyrok ETPC z 2.11.2006 r., *Giacomelli p. Włochom*, skarga nr 59909/00, pkt 76; wyrok ETPC z 9.11.2010 r., *Deeś p. Węgrom*, skarga nr 2345/06, pkt 23–24; wyrok ETPC z 10.01.2012 r., *Di Sarno i inni p. Włochom*, skarga nr 30765/08, pkt 105,109,110; wyrok ETPC z 10.02.2011 r., *Dubetska i inni p. Ukrainie*, skarga nr 30499/03, pkt 105; wyrok ETPC, wyrok w sprawie *Tătar p. Rumunii*, skarga nr 67021/01, wyrok z 27.01.2009 r., pkt 107, 124-125; wyrok ETPC z 28.01.2014 r., *O’Keefe p. Irlandii*, skarga nr 35810/09, pkt 149; wyrok ETPC z 26.11.2002 r., sprawie *E. i inni p. Wielkiej Brytanii*, skarga nr 33218/96; wyrok ETPC z 8.07.2004 r., *Ilaşcu i inni p. Mołdawii*, skarga nr 48787/99, pkt 317 i 331; wyrok ETPC z 20.03.2008 r., *Budayeva i inni p. Rosji*, skargi nr 15339/02, 21166/02, 11673/02 i 15343/02,

pkt 133). W konsekwencji art. 8, podobnie jak art. 2 EKPC, daje podstawę do wyprowadzania z niego roszczeń o ochronę praw człowieka zagrożonych niebezpiecznymi zmianami klimatu. O ile jednak art. 2 EKPC może mieć zastosowanie w sytuacjach zagrożenia prawa do życia na skutek niebezpiecznych zmian klimatu, to art. 8 EKPC może mieć zastosowanie w sytuacjach, gdy w wyniku zmian klimatu zagrożone jest nie samo życie, ale życie w dobrostanie i zdrowiu (godne życie). Gdy na skutek zmian klimatu nie dochodzi do bezpośredniego zagrożenia życia, ale istnieje zagrożenie, że standardy jakości zdrowego środowiska nie będą spełnione (np. takie jak dostęp do wody, jakość powietrza czy globalna temperatura nieprzekraczająca pewnych poziomów), to prawo do środowiska może podlegać ochronie refleksowej na podstawie art. 8 EKPC.

19. Możliwość wykorzystania prawa do środowiska w celu ochrony klimatu na poziomie krajowym jest w krytycznym stopniu zależna od prawa krajowego, w szczególności od tego, czy prawo do środowiska jest w danym krajowym porządku prawnym wyraźnie uznane w aktach prawa pozytywnego lub w orzecznictwie sądowym (jako prawo wynikające z innych praw i wartości konstytucyjnych). Możliwości te zależą także od ogólnych ram konstytucyjnych danego państwa oraz stopnia, w jakim sądy krajowe skłonne są do wykorzystywania prawa międzynarodowego oraz wyroków trybunałów międzynarodowych jako źródła interpretacji własnych norm konstytucyjnych.

20. Powołanie się na prawo do środowiska w kontekście zagrożenia wynikającego ze zmian klimatu dotyczyć może w szczególności kwestionowania niewystarczających działań poszczególnych państw w celu ograniczenia zmian klimatu. Powołanie się na prawo do środowiska w związku ze zmianami klimatu może dotyczyć także kwestionowania legalności decyzji dotyczących punktowych źródeł emisji dwutlenku węgla, takich jak lotniska, instalacje spalania paliw kopalnych w celach przemysłowych lub energetycznych czy też wielkoskalowych deforestacji. Dotyczyć to może w szczególności sytuacji, gdy prawo do środowiska jest wyrażone standardem jakości środowiska (jakość środowiska odpowiednia do godnego życia) lub standardem proceduralnym, wynikającym z oceny wpływu na środowisko przedsięwzięć, planów lub programów.

21. O ile prawo do życia może być źródłem roszczeń służących ochronie klimatu, gdy można wykazać, że zagrożona jest sama egzystencja człowieka czy też całych społeczności, to prawo do środowiska może być źródłem roszczeń w sytuacjach, gdy zmiany klimatu zagrażają nie tyle samemu życiu, co godnemu życiu, które wyraża się w dostępie do podstawowych komponentów środowiska, takich jak czysta woda, powietrze czy żywność. Ponieważ jądrem

normatywnym prawa do środowiska jest prawo do życia w środowisku określonej jakości, które umożliwia godne życie, więc niejednokrotnie analogiczną ochronę prawną wyprowadza się z praw fundamentalnych (prawa do godności, prawa do ochrony życia prywatnego, rodzinnego i domu, prawa do nietykalności cielesnej), co pokazuje rozległe orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Wniosek taki potwierdza też wyrok Sądu Najwyższego Irlandii w sprawie *Friends of the Irish Environment CLG p. Irlandii* (Wyrok z dnia 31 czerwca 2020 r. [2020] IESCDT 13).

Koncepcja prawa do bezpiecznego klimatu

22. Aby odpowiednio szybko i skutecznie zaadresować problem zagrożenia katastrofalnymi zmianami klimatu, zarówno praktyka, jak i doktryna prawa zaczęły w ostatnich latach odwoływać się do koncepcji prawa do bezpiecznego klimatu. Na obecnym etapie rozwoju prawo do bezpiecznego klimatu przechodzi fazę „konceptualizacji”, czego wyrazem jest debata teoretyków koncepcji polityczno-prawnych. Istotne są w szczególności prace: S. Vanderheiden’a (*Atmospheric Justice. A Political Theory of Climate Change*, Oxford 2008), S. Caney’a (*Climate change, human rights, and moral thresholds* [w:] S.M. Gardiner, S. Caney, D. Jamieson, H. Shue (red.), *Climate ethics, essential readings*, Oxford 2010, s. 163–177) oraz D. Bell’a (*Climate Change and Human Rights*, WIREs Clim Change 2013, s. 159–170). Debata ta jest wstępem do „jurydyzacji”, co przejawia się w ożywionym dyskursie normatywnym oraz głośnych sporów sądowych dotyczących jego sądowego uznania. Najważniejszym postępowaniem sądowym wpływającym na jurydyzację prawa do stabilnego klimatu jest postępowanie w sprawie *Juliana p. Stanom Zjednoczonym* (6:15-cv-01517-TC, 217 F. Supp. 3d 1124, D.Or.2016). Niezależnie od ostatecznego wyniku tego sporu sądowego, postępowanie w sprawie Juliana znacząco przyczyniło się do rozpropagowania koncepcji prawa do bezpiecznego klimatu.

23. Dyskurs prawny w sprawie *Juliana p. Stanom Zjednoczonym* doprowadził do wyrażenia nowego odcienia znaczeniowego prawa do życia, który obejmuje swym zakresem prawo do bezpiecznego klimatu. Jeśli przyjmiemy, że prawo do bezpiecznego klimatu wynika z prawa do życia, to musi być ono respektowane i chronione przez państwo (państwa). Byłoby to prawo do uniknięcia nieodwracalnych i katastrofalnych zmian klimatu. To, jaki poziom środków ochronnych byłby niezbędny w danym miejscu i czasie, zależałoby od aktualnego stanu koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze i ustaleń klimatologii.

Wnioski de lege ferenda

24. Prawo do bezpiecznego klimatu przeszło fazę wstępnej „konceptualizacji”, czego wyrazem jest debata teoretyków koncepcji polityczno-prawnych. Prawo to jest obecnie w fazie „jurydyzacji”, co przejawia się w ożywionym dyskursie normatywnym oraz głośnych sporach sądowych dotyczących jego sądowego uznania. Bez wątplenia jednak wyodrębnione prawo do bezpiecznego klimatu nie jest obecnie bezpośrednio uzewnętrznione w postaci normy prawnej w akcie prawa pozytywnego, a więc nie osiągnęło etapu „pozytywizacji”. Z przeprowadzonych wyżej rozważań wyprowadzić można jeden wniosek o charakterze *de lege ferenda*. Należy postulować przyjęcie prawa do bezpiecznego klimatu jako normy prawnej w prawie stanowionym na poziomie międzynarodowym, unijnym i krajowym. Taki postulat ma uzasadnienie prawne i prakseologiczne.

25. Uzasadnienie postulatu przyjęcia prawa do bezpiecznego klimatu w prawie pozytywnym wskazuje na fakt, że tak ujęte prawo wypełnia kryteria uznania go za prawo człowieka, ponieważ jest to prawo uniwersalne, określa minimalny standard moralny, którego nie można przekroczyć, ma olbrzymie znaczenie moralne, z którego wynika, że w przypadku konfliktu przeważa nad innymi normami lub wartościami. Prawo do bezpiecznego klimatu można uznać za niewyrażone prawo człowieka, które wynika w sposób konieczny, jako niezbędny warunek ich realizacji, z prawa do życia, które jest uznane i chronione w demokratycznych państwach prawnych. W takim ujęciu adresatem obowiązków, które byłyby korelatami prawa do bezpiecznego klimatu, byłoby państwo obciążone pozytywnym obowiązkiem ochrony tego prawa wobec osób podległych jego jurysdykcji. Standard ochrony wynikający z tego prawa wymagałby uczynienia od państwa wyłącznie tego, co konieczne, aby nie przekroczyć „punktu bez powrotu”, po osiągnięciu którego zmiany klimatu przybiorą postać katastrofy klimatycznej, niemożliwej do zatrzymania. Zakres prawa do bezpiecznego klimatu wyznaczony byłby przez standard jakości środowiska, który określałby wystarczająco bezpieczny klimat. Taki standard jakościowy jest określony ogólnie w porozumieniu paryskim. Jego art. 2 wyznaczył poziom ustabilizowania gazów cieplarnianych w atmosferze poprzez odniesienie się do średniej temperatury Ziemi. Standard ten jest więc ogólnie określony jako ograniczenie wzrostu średniej temperatury globalnej do poziomu znacznie niższego niż 2°C oraz dążenie, aby to był poziom niższy niż 1,5°C. Na podstawie tej wartości można określić zakres obowiązków mitygacyjnych poszczególnych państw.

26. Z rozważań dotyczących miejsca i znaczenia praw człowieka w prawie ochrony klimatu wynika zaś wniosek ogólny. Podejście bazujące na prawach człowieka i aktywności samych obywateli może znacząco wzmocnić skuteczność prawa ochrony klimatu. Ograniczenie zmian

klimatu, celem uniknięcia ich katastrofalnych skutków, jest też konieczne dla możliwości korzystania z podstawowych praw człowieka. Z tej zbieżności celów i synergii środków prawa ochrony klimatu i prawa ochrony praw człowieka wynika ogólny postulat *de lege ferenda* dopełnienia prawa ochrony klimatu przez prawnie wiążące odwołania do autonomicznego systemu prawa praw człowieka. Takie normatywne powiązanie pozwalałoby przezwyciężyć separację prawa zmian klimatu jako prawa w znaczeniu przedmiotowym od praw człowieka w ich aspekcie podmiotowym. Znaczenie praw człowieka w prawie ochrony klimatu nie powinno więc polegać na wprowadzaniu dodatkowych instrumentów prawnych (*instrumental approach*) mitygacji i adaptacji do zmian klimatu. Powinno raczej dojść do wyraźnego, prawnie wiążącego powiązania prawa ochrony klimatu z autonomicznym systemem praw człowieka, które są zagrożone na skutek zmian klimatu (*intrinsic approach*). W tym celu należałoby w aktach prawnych międzynarodowego i unijnego, a także krajowego prawa ochrony klimatu, wprowadzić wyraźne, prawnie wiążące odwołania do obowiązku respektowania, ochrony i promowania praw człowieka, zagrożonych zmianami klimatu (wersja minimum), prawa do życia (wersja optimum) lub wręcz prawa do bezpiecznego klimatu (wersja maksimum).

Perspektywy

27. Postulowane prawnie wiążące powiązanie obu obszarów prawa może pomóc w rozwiązaniu dwóch problemów, wiążących się z obecnym i przyszłym prawem ochrony klimatu. Powiązanie to może znacząco wzmocnić efektywność prawa klimatycznego. Z drugiej strony, jeśli zmiany klimatyczne nie zostaną w ciągu obecnej dekady wyhamowane, to nie można wykluczyć, że przyszłe prawo ochrony klimatu może być bardzo represyjne, w tym może ograniczać lub wręcz naruszać podstawowe prawa człowieka. Zagrożenie to dostrzegł niemiecki Federalny Trybunał Konstytucyjny, który w orzeczeniu z 23.03.2021 r. w sprawie ustawy o ochronie klimatu stwierdził, że im mniej ambitna polityka klimatyczna dziś, tym większe zobowiązania klimatyczne, i tym większe konieczne ograniczenia wolności, jutro. Według niemieckiego Trybunału Konstytucyjnego przyszłe zobowiązania do redukcji emisji będą mieć wpływ na praktycznie każdy rodzaj wolności, ponieważ prawie wszystkie aspekty życia ludzkiego nadal wiążą się z emisją gazów cieplarnianych, a zatem są potencjalnie zagrożone drastycznymi ograniczeniami. Dlatego ustawodawca powinien być podjąć kroki zapobiegawcze w celu złagodzenia tych poważnych obciążeń, aby zabezpieczyć wolność gwarantowaną przez prawa podstawowe (1 BvR 2656/18, 1 BvR 96/20, 1 BvR 78/20, 1 BvR 288/20, pkt 117). Z tych powodów uważam, że powiązanie porządku prawa ochrony klimatu z prawami człowieka może być także barierą przed „niehumanym” prawem ochrony klimatu.

28. Jak wyżej wskazano, w literaturze przedmiotu dostrzega się trzy trendy rozwojowe w zakresie przekroczenia wskazanych barier między prawem ochrony środowiska jako prawem przedmiotowym a prawami człowieka jako dziedziną praw podmiotowych. M.M. Kenig-Witkowska w 2000 r. pisała: „Można zasadnie postawić pytanie, czy celowe jest podejście z perspektywy praw człowieka do zagadnień środowiska i jaki może ono mieć wpływ na istniejący już w tej materii stan norm?”. Autorka ta wskazuje, że „odpowiedź doktryny na to pytanie można ująć w postaci trzech stanowisk: (i) należy zmobilizować istniejące normy praw człowieka dla osiągnięcia celów zachowania i ochrony środowiska, co wzmocni istniejący system; (ii) należy przeinterpretować istniejące prawa człowieka z punktu widzenia zachowania i ochrony środowiska; (iii) należy stworzyć nowe normy określające prawa człowieka dla odpowiedniego, satysfakcjonującego środowiska”. Odnosząc się do tego pytania po ponad 20 latach, w kontekście prawa ochrony klimatu i nowych, coraz bardziej niepokojących ustaleń klimatologii, należałoby odpowiedzieć, że należy podążać wszystkimi ze wskazanych ścieżek. W przedmiotowej monografii przeanalizowałem, w jaki sposób istniejące normy praw człowieka są mobilizowane w celu łagodzenia i adaptacji do zmian klimatu. Zaproponowałem też (jako wniosek *de lege ferenda*) przyjęcie w prawie pozytywnym nowego prawa (prawa do bezpiecznego klimatu). Podałem także analizę nowego odczytania (reinterpretację) tradycyjnych praw człowieka przez sądy w celu zaadresowania zagrożenia w postaci katastroficznych zmian klimatu. Ten ostatni kierunek zaczyna się przekształcać w trend w orzecznictwie sądów krajowych i wydaje się być najbardziej obiecujący z punktu widzenia prawnej ochrony klimatu. Szczególne znaczenia mają wyrok niderlandzkiego Sądu Najwyższego w sprawie *Urgenda p. Niderlandom* oraz orzeczenie niemieckiego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23.03.2021 r. w sprawie ustawy o ochronie klimatu. Należy zauważyć, że w obu sprawach sądy odczytały prawa podstawowe (w szczególności prawo do życia, prawo do nietykalności cielesnej, prawo do ochrony życia prywatnego i rodzinnego) w szczególnym kontekście wyznaczonym przez współczesne okoliczności faktyczne w postaci ustaleń nauki co do kurczących się możliwości powstrzymania zmian klimatu oraz katastroficznych konsekwencji w przypadku niepowodzenia tych wysiłków. Było to więc, używając terminologii H.L.A. Harta, „wyświetlenie” nowego znaczenia tych praw, odczytanych w kontekście zmian klimatu. Przyszłość pokaże, czy ten trend zostanie utrwalony przez orzecznictwo innych sądów i trybunałów.

29. Przedmiotowa praca doczekała się pozytywnej recenzji pióra dr hab. A. Barczak, prof. US. Zob. Anna Barczak, *Recenzja monografii Marcina Stoczkiewicza, Prawo ochrony klimatu*

w kontekście praw człowieka, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, ss. 470, Studia Administracyjne 1(15)/2022, 85–87, DOI: 10.18276/sa.2022.15-07.
<https://wnus.edu.pl/sa/pl/issue/1245/article/19822/>

4.5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

4.5.1. Uwagi ogólne

Na mój pozostały dorobek naukowo-badawczy, który chciałbym przedstawić w niniejszym autoreferacie składa się 33 publikacji, w tym: 1 monografia, której jestem autorem (M. Stoczkiewicz, *Pomoc państwa dla przedsiębiorstw energetycznych w prawie Unii Europejskiej*, ISBN 978-83-264-1045-1, ISSN 1897-4392, Wolters Kluwer, Warszawa 2011), 1 monografia (której jestem współautorem), autorstwo 16 artykułów, w tym 2 artykuły w czasopiśmie znajdującym się w bazie Web of Science („*Journal for European Environmental & Planning Law*”), współautorstwo 2 artykułów, autorstwo 10 rozdziałów w monografiach zbiorowych krajowych i zagranicznych oraz redakcja 3 publikacji zbiorowych. Pełna lista publikacji znajduje się w załączniku 4.

Publikacje te można zaliczyć do trzech nurtów badawczych:

- (i) zasady ogólne i zagadnienia ogólne prawa ochrony środowiska;
- (ii) ingerencja państwa w gospodarkę w celu ochrony środowiska i innych celów publicznych;
- (iii) pomoc państwa przeznaczona na ochronę środowiska w sektorze energetycznym.

4.5.2. Zasady ogólne i zagadnienia ogólne prawa ochrony środowiska

Do pierwszego nurtu moich zainteresowań badawczych zaliczam prace dotyczące zasad ogólnych prawa ochrony środowiska oraz zagadnień ogólnych ochrony środowiska, w szczególności dotyczące środowiskowych uprawnień proceduralnych (dostęp do informacji, udział społeczeństwa, dostęp do sądów i rola sądów w sprawach środowiska) oraz ogólnych zagadnień dotyczących polityki klimatycznej Unii Europejskiej.

W zakresie badań dotyczących zasad ogólnych w artykule *Zasada zrównoważonego rozwoju jako zasada prawa* (w: *Prawo i Środowisko*, nr 1(25)/2001, artykuł opublikowany przed uzyskaniem stopnia doktora) przedstawiłem prawnomiędzynarodowy rodowód oraz treść i

zakres przedmiotowej zasady a także opowiedziałem się za poglądem, że zasada zrównoważonego rozwoju określona w art. 5 Konstytucji RP to zasada w sensie dyrektywalnym, która ma charakter optymalizacyjny, tj. jest normą prawną nakazującą organom państwa realizację założonego stanu rzeczy (stanu zrównoważonego rozwoju) w możliwie najwyższym stopniu. W artykule *Prawo ochrony środowiska w kontekście zasady proporcjonalności* (w: *Prawo i Środowisko*, nr 3(51)/2007) przeanalizowałem zastosowanie konstytucyjnej zasady proporcjonalności do środków ingerencji w prawa i wolności obywatelskie (w szczególności w swobodę działalności gospodarczej i prawo własności) w celu ochrony środowiska na bazie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego oraz ustaleń doktryny. W artykule wykazałem, że tworzenie i stosowanie norm prawa ochrony środowiska pozostaje nierzadko w kolizji z konstytucyjnie chronionymi prawami i wolnościami. Wskazałem też, że zasadą, której celem jest tworzenie prawnych gwarancji przed nieuzasadnioną lub zbyt głęboką ingerencją państwa w prawa i wolności obywatelskie uzasadnioną realizacją celów publicznych, jest konstytucyjna zasada proporcjonalności wyrażona w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. W pracy tej wyraziłem też podgląd, że ustawodawca wprowadzając nowe normy z zakresu ochrony środowiska powinien, zgodnie z wymogiem niezbędności ograniczenia, przeanalizować czy celu ochrony środowiska nie można zrealizować przy wykorzystaniu mniej dolegliwych instrumentów regulacji, w szczególności instrumentów prawno-ekonomicznych ochrony środowiska. W artykule *The polluter pays principle and State aid for environmental protection*, opublikowanym w periodyku jest indeksowanym w bazie Web of Science - Journal for European Environmental and Planning Law (JEEPL 6.2/2009, s. 171-196) analizie poddałem kluczową z punktu widzenia prawa ochrony środowiska zasadę „zanieczyszczający płaci” wyrażoną w art. 191 ust. 2 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE). W opracowaniu tym przeanalizowałem zasadę „zanieczyszczający płaci” w aktach prawa międzynarodowego, wspólnotowego prawa pierwotnego i wtórnego oraz prawa polskiego. Na bazie orzecznictwa TSUE oraz praktyki decyzyjnej Komisji Europejskiej ustaliłem, że paradoks polegający na oparciu polityki kontroli pomocy państwa (w tym dotowania przez państwo) na rzecz ochronę środowiska na zasadzie „zanieczyszczający płaci” (w tym na zakazie dotowania przedsiębiorstw na cele ochrony środowiska) jest paradoksem pozornym. W zakresie pomocy państwa na ochronę środowiska dopuszczalna jest bowiem wyłącznie pomoc, która albo jest zgodna z zasadą „zanieczyszczający płaci” albo stanowi szczególnie uzasadniony wyjątek od tej zasady.

Do wspomnianego pierwszego nurtu moich zainteresowań badawczych należą także prace dotyczące uprawnień proceduralnych w prawie ochrony środowiska. W opracowanej wspólnie z J. Jendroską monografii *Dostęp do informacji o środowisku* (ISBN 83-85787-33-X, wyd. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2002 ss. 158; praca opublikowana przed uzyskaniem stopnia doktora) kompleksowej analizie poddaliśmy rolę i rodzaje mechanizmów dostępu do informacji o środowisku, dostęp do informacji o środowisku w prawie międzynarodowym (ze szczególnym uwzględnieniem Konwencji z Aarhus), w prawie wspólnotowym (dyrektywa 90/313/EWG oraz projekt nowej dyrektywy WE w tej sprawie) a także regulacje dostępu do informacji o środowisku w prawie polskim (z uwzględnieniem Konstytucji RP, ustawy dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej oraz ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska). Mój udział w przygotowaniu tej publikacji polegał na udziale w określeniu układu treści i na udziale w napisaniu treści merytorycznej. Mój udział procentowy w całości szacuję na 50%. Do tego nurtu należy także zaliczyć artykuł opublikowany w *Państwie i Prawie* w 2003 r. (przed uzyskaniem stopnia doktora): J. Jendrośka, M. Stoczkiewicz *Ustawa o dostępie do informacji publicznej a regulacje szczególne*. (*Państwo i Prawo*, zeszyt 6, czerwiec 2003). W artykule tym wskazaliśmy, że zakresy przedmiotowe ustawy Prawo ochrony środowiska i ustawy o dostępie do informacji publicznej częściowo się pokrywają oraz wykazaliśmy, że przyjęcie, iż norma kolizyjna zawarta w art. 1 ust. 2 ustawy o dostępie do informacji publicznej, zgodnie z którą przepisy tej ustawy nie naruszają przepisów innych ustaw określających odmienne zasady i tryb dostępu do informacji będących informacjami publicznymi, nie oznacza, że tej ustawy w całości nie stosuje się do informacji o środowisku i jego ochronie. Tezy wyrażone zawarte w tym komentarzu były cytowane w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego (I OSK 2435/16 – postanowienie NSA z 27 stycznia 2017 r., Legalis 1559422). Mój udział w przygotowaniu tego artykułu polegał na udziale w określeniu koncepcji, tytułu i treści ww. opracowania. Mój udział procentowy szacuję na 50%. Warto też zwrócić uwagę na mój artykuł *Dostęp do informacji o działalności funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej*. (*Ekofinanse*, VII-VIII/2005, ss. 9), w którym kompleksowej analizie poddałem możliwość zastosowania przepisów o dostępie do informacji o środowisku i przepisów do dostępie do informacji publicznej w stosunku do działalności funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Z analizy tej wynika, że znakomita część informacji w posiadaniu funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej to informacje o środowisku i jego ochronie lub informacje publiczne.

Z zakresu badań dotyczących uprawnień proceduralnych chciałbym wskazać na opracowanie: *Przedstawiciele organizacji ekologicznych w radach nadzorczych funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Uwagi na tle nowelizacji ustawy – Prawo ochrony środowiska*. (Kwartalnik Trzeci Sektor nr 6/2006, ss. 12). Opracowanie traktuje o statusie prawnym, funkcjach oraz sposobie powoływania przedstawicieli organizacji ekologicznych w Radzie Nadzorczej Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej w świetle art. 413 ustawy z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (obecnie zmienione przepisy w art. 400d ust. 2 pkt 5) oraz art. 400f ust. 2 pkt 1). W publikacji tej wskazałem, że konstrukcja ww. przepisów powodowała możliwość wyłaniania pozornej (a nie rzeczywistej) reprezentacji społeczeństwa obywatelskiego w organach nadzorczych wskazanych instytucji ochrony środowiska.

Z problematyką środowiskowych praw proceduralnych w istotny sposób wiąże się kwestia roli sądów w ochronie środowiska, w szczególności w zakresie ograniczenia zmian klimatu. Tą problematyką zająłem się w zaakceptowanym do druku rozdziale zatytułowanym: *The role of courts in EU climate policy* w monografii *Handbook on EU Climate Change Policy and Politics*, pod redakcją T. Rayner'a i K. Szuleckiego. Książka ta ma być wydrukowana nakładem Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK Northampton MA, USA w 2003 r. (zob. załącznik nr 16 do wniosku). W rozdziale tym wyszedłem z założenia, że w duchu zasady trójpodziału władzy nie jest rolą sądów w UE ani kształtowanie ani wykonywanie polityki publicznej. Rolą sądów jest wykonywanie wymiaru sprawiedliwości oraz zapewnianie ochrony prawnej. W opracowaniu tym przeanalizowałem najnowsze orzecznictwo TSUE [m.in. T-330/18 *Carvalho p. Parlamentowi Europejskiemu i Radzie Unii Europejskiej* (ECLI:EU:T:2019:324) oraz C-565/19 P, ECLI:EU:C:2021:252.); C-5/16 *Rzeczpospolita Polska p. Parlamentowi Europejskiemu i Radzie* (ECLI:EU:C:2018:483); C-121/21 *Republika Czeska p. Polsce* (ECLI:EU:C:2021:752)] a także sądów krajowych państw członkowskich Unii Europejskiej [m.in. *Urgenda p. Niderlandom* (ECLI:NL:GHDHA:2018:2610) (*Milieudefenise p. Royal Dutch Shell* (ECLI:NL:RBDHA:2021:5339)] w sprawach związanych z prawem klimatycznym UE. Na tej bazie wykazałem, że w ramach sprawowania wymiaru sprawiedliwości sądy niejednokrotnie dookreślają znaczenie norm prawnych, co ma istotne skutki prawne, wpływające na polityki publiczne. Dotyczy to w szczególności stosowania przez sądy przepisów z zakresu prawa ochrony klimatu.

Do nurtu badań w zakresie zagadnień ogólnych prawa ochrony środowiska należy też zaliczyć współautorstwo wraz z B. Iwańską oraz P. Czepielem dwóch rozdziałów w monografii *Environmental Protection in multi-layered systems. Comparative lessons from the Water Sector*, M. Alberton, F. Palermo (eds), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston 2012. Wspólnie z B. Iwańską oraz P. Czepielem napisaliśmy rozdział 11 (*Environmental Governance in Poland*) oraz rozdział 22 (*Water Management and Protection in Poland*). Mój wkład w przygotowanie opracowania obejmuje: w rozdziale 11 samodzielnie opracowane: punktu 10 (s. 222–227), natomiast w rozdziale 22 samodzielnie opracowane punkt 2 (s. 464-471), tj. ok. 20 % opracowania. Nurt ten w moim dorobku naukowym domyka artykuł opublikowany w czasopiśmie ujętym w bazie Web of Science: *Journal of European Environmental & Planning Law (The Climate Policy of the European Union from the Framework Convention to the Paris Agreement*, JEEPL 15 (2018), 42-68). W tym artykule przedstawiłem rozwój polityki klimatycznej Unii Europejskiej, poczynając od konwencji ramowej do porozumienia paryskiego analizowanej przez pryzmat środków prawnych, przyjmowanych dla jej realizacji. W tym opracowaniu wykazałem, że polityka klimatyczna UE, znajdująca wyraz w prawie unijnym, jest częścią polityki Unii w dziedzinie ochrony środowiska. W ujęciu prawa unijnego, klimat jest bowiem elementem środowiska przyrodniczego a problemy zmian klimatu są w istocie problemami środowiskowymi. Polityka klimatyczna Unii wyrasta i rozwija się w ramach polityki w dziedzinie ochrony środowiska. Wskazują na to cele aktów prawnych UE, które służą ochronie klimatu, ich traktatowe podstawy oraz główne zasady na jakich je oparto. Są to cele i zasady polityki ochrony środowiska. Wniosek ten nie wyklucza istnienia silnych funkcjonalnych związków polityki klimatycznej z innymi politykami Unii, w szczególności z polityką energetyczną.

4.5.3. Ingerencja państwa w gospodarkę w celu ochrony środowiska i innych celów publicznych

Drugi nurt moich zainteresowań badawczych stanowi ingerencja państwa w gospodarkę w celu ochrony środowiska i innych celów publicznych. Badania w tym nurcie wychodzą z konstytucyjnych założeń swobody działalności gospodarczej i ochrony własności w prawie polskim oraz swobód rynku wewnętrznego w prawie Unii Europejskiej oraz obowiązków państwa zapewnienia ochrony środowiska (art. 5 Konstytucji RP) oraz Unii Europejskiej w zakresie prowadzenia polityki w celu zachowania, ochrony i poprawy jakości środowiska (art. 191 ust. 1 TFUE). Badania te koncentrują się na poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, na ile

uzasadniona jest ingerencja państwa w ww. swobody oraz na ile analizowane instrumenty ingerencji realizują funkcję ochrony środowiska i innych celów publicznych (w tym zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego).

Spośród prac składających się na wskazany nurt chciałbym zwrócić uwagę na artykuł *Ograniczenia wolności gospodarczej z uwagi na bezpieczeństwo energetyczne. Zagadnienia wybrane.* w monografii *Konstytucyjna zasada wolności gospodarczej*, pod red. W. Szwajdlera i H. Nowickiego (Toruń 2009). W artykule tym wskazuję, że ograniczenia wolności gospodarczej w celu realizacji bezpieczeństwa energetycznego, w tym w szczególności w zakresie obowiązku utrzymywania zapasów gazu ziemnego, są dopuszczalne jako ograniczenia służące realizacji ważnego interesu publicznego, ale muszą one spełniać wymagania zasady proporcjonalności rozumianej w świetle orzecznictwa polskiego Trybunału Konstytucyjnego oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. W opracowaniu *Dopuszczalność lokalnych monopolii odpadowych w świetle prawa wspólnotowego* zawartym w monografii *Gospodarcze prawo środowiska* (J. Ciechanowicz-McLean, (red.) T. Bojar-Fijałkowski (red.), Gdańsk 2009) argumentuję, że prawo wyłączne do zagospodarowania określonych odpadów nie może w drodze faktycznej lub na mocy prawa kreować barier w wywozie lub przywozie odpadów między państwami członkowskimi UE. Regulacje prawne wprowadzające prawa wyłączne w gospodarce odpadami komunalnymi mogą zostać wprowadzone tylko na podstawie i w granicach rozporządzenia 1013/2006/WE w sprawie przemieszczania odpadów. W opracowaniu *Prawne instrumenty ochrony środowiska w sektorze energetycznym* zawartym w publikacji *Współczesne problemy prawa energetycznego* (M. Wierzbowski (red.), R. Stankiewicz (red.), LexisNexis, Warszawa 2010) przeanalizowałem różne instrumenty ochrony środowiska w sektorze energetycznym oraz możliwości wyboru instrumentarium przez państwa członkowskie Unii Europejskiej. Rozważania te skonkludowałem stwierdzeniem, że państwa członkowskie mają w pewnym zakresie wybór instrumentów implementujących dyrektywy unijne w zakresie ochrony środowiska, ale wybór ten ograniczony jest wymaganiami konstytucji krajowych, zasadami traktatowymi UE, celami samych dyrektyw oraz zapisanymi w tych dyrektywach szczegółowymi wymaganiami wobec tych instrumentów. Ingerencja państwa w gospodarkę dla realizacji celów publicznych może być też realizowana poprzez wykorzystywanie spółek kapitałowych. W tym kontekście istotna była dyskusja, której przedmiotem było pytanie czy spółki kapitałowe mogą być uznane za organizacje pozarządowe i za organizacje pożytku publicznego w świetle obowiązujących przepisów oraz czy za takie powinny być uznane? W artykule *Spółka kapitałowa jako organizacja pozarządowa i*

organizacja pożytku publicznego w: Zeszyty Naukowe Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej im. Wojciecha Korfanteo, (zeszyt 33/2007 s. 61-78) stwierdzam, że taka możliwość *de lege lata* istnieje, choć *de lege ferenda* powinna być wyłączona. Warto też w tym miejscu zwrócić uwagę na opracowanie *Recenzja książki Marka Szydło. Regulacja sektorów infrastrukturalnych jako rodzaj funkcji państwa wobec gospodarki* (Problemy Zarządzania, nr 1/2008 (19), s. 280-284).

Do tego nurtu zaliczyć także należy szereg opracowań szczegółowych dotyczących poszczególnych kategorii instrumentów wpływu na gospodarkę w celu ochrony środowiska. Warto zwrócić uwagę na prace dotyczące unijnego systemu zbywalnych uprawnień do emisji gazów cieplarnianych (EU ETS). *Zbywalne pozwolenia na korzystanie ze środowiska jako instrument realizacji polityki ekologicznej. Wybrane problemy.*, ss. 9, w: Prawo i Środowisko, Nr 1(29)/2002. (przed uzyskaniem stopnia doktora); *Emission Trading Scheme in Polish law. Selected problems related to the scope of derogation from the auctioning general rule in Poland*, ss. 17 Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies, Vol. 2011, 4(4); *Free allocation of EU ETS emission allowances to installations for electricity production from a State aid law perspective*, Environmental Economics, Vol. 3, Issue 3, 2012; *Derogations from a Transition. Free EU ETS allowances for the electricity sector in Poland*, (redakcja wspólnie z A. Warsobuchanan, ISBN: 978-83-938296-4-4, Warszawa 2015). Mój udział w przygotowaniu tej publikacji polegał na określeniu koncepcji, tytułu i treści publikacji, na zredagowaniu finalnej wersji manuskryptu artykułu oraz na napisaniu w całości rozdziału pt *Free emission allowances for the Polish energy sector in the light of regulations on State aid* (ss. 38-43). Mój udział procentowy szacuję na 60%. W opracowaniu M. Gałczyński, H. Koenig, W. Kukuła, F. Piasecki, J. Schiele, M. Stoczkiewicz, R. Zajdler, *Reforma EU ETS: Jak nie zmarnować kolejnej szansy na dekarbonizację polskiej gospodarki?* (ISBN: 978-83-953040-2-6, Warszawa 2019) wspólnie z W. Kukułą napisałem rozdziały I-III (ss. 9-37), które traktują o prawnych problemach związanych z implementacją III fazy systemu EU ETS w Polsce. Mój wkład polegał na samodzielnym opracowaniu rozdziału II (Reforma systemu EU ETS po przyjęciu porozumienia paryskiego oraz sformułowanie wniosków z analizy prawnej).

W tym nurcie badań ująć można także komentarz do artykułów 1-19 ustawy o obowiązkach przedsiębiorców w zakresie gospodarowania niektórymi odpadami oraz o opłacie produktowej i opłacie depozytowej (w: J. Jendrośka, M. Bar (red.) *Przepisy o opakowaniach oraz o opłacie produktowej i depozytowej. Komentarz.*, Wrocław 2002, ss. 105-177, opublikowany przed

uzyskaniem stopnia doktora). Moje poglądy zawarte w tym opracowaniu były cytowane w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego (II OSK 118/16 – wyrok NSA z 26 września 2017 r., LEX nr 2384534; II OSK 1166/17 – wyrok NSA z 22 marca 2019 r. Legalis 1952287; II OSK 3161/17 – wyrok NSA z 22 marca 2019 r., Legalis 1952290; II OSK 2807/17 – wyrok NSA z 22 marca 2019 r., Legalis 1952289; II OSK 1192/17 – wyrok NSA z 22 marca 2019 r., Legalis 1952288.). Do tegoż nurtu zaliczyć też należy redakcję opracowania zbiorowego *Gaz łupkowy w Polsce. Aspekty prawno-środowiskowe* (ISBN 978-83-938296-1-3, Warszawa 2014). Współautorami publikacji są: B. Brynczak, M.M. Kenig-Witkowska, K. Przygoda, R. Rybski. Oprócz redakcji tej publikacji mój wkład polega na samodzielnym opracowaniu tez 86-125 (Rozdział II), które dotyczą regulacji Unii Europejskiej, w szczególności regulacji traktatowych, zasad prawa UE, które mają zastosowanie do poszukiwania i eksploatacji gazu łupkowego oraz zagadnienia środków ochrony środowiska w tym zakresie w kontekście swobody kształtowania koszyka energetycznego przez państwa członkowskie. Wymienić tu też należy redakcję pracy zbiorowej *Black Paper. Implementation of EU Climate and Energy Law in Poland*, (ISBN 978-83-938296-0-6, Warszawa 2013). Współautorami tej pracy są: S. Turner, R. Rybski, B. Matuszewski, A. Bator, M. Smolak. Poza redakcją całości tej publikacji samodzielnie napisałem rozdziały dotyczące dyrektywy 2009/29/WE zmieniającej dyrektywę 2003/87/WE (str. 13-19), dyrektywy 2010/75/WE w sprawie emisji przemysłowych (str. 89-91) oraz podsumowanie całości (str. 101-103).

4.5.4. Pomoc państwa przeznaczona na ochronę środowiska w sektorze energetycznym

Trzeci nurt moich zainteresowań badawczych dotyczy szczególnego rodzaju ingerencji państwa w gospodarkę, tj. pomocy państwa przeznaczonej na ochronę środowiska. Podstawowe ustalenia dotyczące tego zagadnienia zawarłem w monografii: M. Stoczkiewicz, *Pomoc państwa dla przedsiębiorstw energetycznych w prawie Unii Europejskiej* (ISBN 978-83-264-1045-1, ISSN 1897-4392, Wolters Kluwer, Warszawa 2011. Monografia ta była przedmiotem przewodu habilitacyjnego zakończonego niepowodzeniem (zob. załącznik nr 19 do wniosku). Jest to monografia dla tego zagadnienia istotna z uwagi na przemożny wpływ przedsiębiorstw energetycznych na środowisko, wyrażający się w szczególności w olbrzymim udziale sektora energetycznego w przyczynianiu się do zmian klimatu. Pomoc państwa dla przedsiębiorstw energetycznych może znacząco przyczyniać się do poprawy stanu środowiska (np. gdy jej celem jest wspieranie odnawialnych źródeł energii) lub pogorszenia tego stanu (np. gdy stanowi ona pomoc operacyjną dla niekonkurencyjnych kopalni węgla). Praca ma więc duże znaczenia

dla ochrony środowiska. Głównym celem, jaki starałem się osiągnąć w tej książce, było pogłębienie zrozumienia prawa o pomocy państwa dla przedsiębiorstw, a dokładniej pogłębienie zrozumienia reguły ogólnego zakazu pomocy państwa, o której mowa w art. 107 ust. 1 TFUE. Z refleksji tej powstał zamysł poszukiwania granic pojęcia „pomocy państwa” w kontekście zastosowania go do instrumentów ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych.

Analiza konstytutywnych cech pomocy państwa w kontekście instrumentów ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych, dokonana na podstawie analiz ponad 180 orzeczeń TSUE oraz ponad 90 decyzji Komisji Europejskiej, doprowadziła mnie do istotnych wniosków, dotyczących zarówno tych instrumentów ingerencji, jak i samego pojęcia „pomocy państwa”:

1. Określony instrument stanowi pomoc państwa w znaczeniu art. 107 ust. 1 TFUE wtedy i tylko wtedy, gdy spełnia kumulatywnie następujące cechy: (1) przyznawany jest z zasobów państwowych, (2) przyznawany jest przez państwo członkowskie, (3) stanowi korzyść gospodarczą dla przedsiębiorstwa, (4) ta korzyść gospodarcza ma charakter selektywny, (5) zakłóca lub grozi zakłóceniem konkurencji, (6) może wpływać na wymianę handlową między państwami członkowskimi.

2. Środki ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych w zasadzie mogą spełniać cechę „przyznawania z zasobów państwowych”. Państwa członkowskie, realizując różne funkcje wobec gospodarki, często korzystają w tym zakresie z zasobów państwowych. Z drugiej strony możliwe też są sytuacje, gdzie stosując instrumenty ingerencji w działalność przedsiębiorstw energetycznych, państwa w ogóle nie wykorzystują jakichkolwiek zasobów, które mogłyby stanowić korzyści przedsiębiorstw. Dobrym przykładem tego typu środków jest większość środków reglamentacji (np. w prawie polskim koncesje na prowadzenie działalności gospodarczej). Kategoria „zasobów państwowych” ma w unijnym prawie pomocy państwa bardzo szeroki zakres znaczeniowy. Zasoby to wszelkie aktywa mogące być przedmiotem obrotu na rynku. Zasoby państwowe stanowią zaś zasoby przynależące do budżetu państwa (w tym jednostek samorządu terytorialnego) lub do budżetu jakiegokolwiek przedsiębiorstwa publicznego albo instytucji prywatnej utworzonej lub kontrolowanej przez państwo. Kategoria zasobów państwa opiera się na kryterium kontroli dokonywanej przez państwo członkowskie. Dlatego instrumenty ingerencji, w których wykorzystywane są zasoby powodujące korzyść

gospodarczą dla przedsiębiorstw, ale nad którymi państwo członkowskie nie ma jakiegokolwiek kontroli (np. zasoby prywatne lub zasoby międzynarodowych instytucji finansowych), nie mogą być uznane za spełniające cechę „przyznawania z zasobów państwowych”.

Granice spełnienia cechy pomocy „przyznawanej z zasobów państwowych” wyznacza orzecznictwo TSUE. Z tego orzecznictwa wynika, że legislacyjne instrumenty kierownictwa gospodarczego (polityki gospodarczej) o charakterze redystrybucyjnym stosowane wobec przedsiębiorstw energetycznych nie muszą spełniać cechy „przyznawania z zasobów państwowych”. Kluczowy jest w tym zakresie sposób organizacji systemu redystrybucji zasobów. W przypadku gdy państwo członkowskie tak organizuje system redystrybucji, że zasoby prywatne wpływają do pewnego funduszu będącego w dyspozycji państwa, by następnie zostać przekazane do przedsiębiorstw lub gałęzi produkcji, to instrument spełnia cechę „przyznawania z zasobów państwowych”. Jeżeli zaś mechanizm redystrybucyjny jest tak skonstruowany, że zasoby prywatne nie stają się publiczne, gdyż w żadnym momencie nie dostają się pod kontrolę państwa, to cecha ta nie będzie spełniona. Jeżeli jednak środek (instrument) finansowany jest z opłat nałożonych na końcowych konsumentów, to cecha „przyznawania z zasobów państwowych” jest spełniona.

Inny przypadek graniczny spełnienia cechy „przyznawania z zasobów państwowych” w stosowaniu instrumentów ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych stanowią systemy handlu uprawnieniami do emisji. Zastosowanie przepisów o pomocy państwa dla oceny przydziałów uprawnień do emisji gazów cieplarnianych ujawniło nowy odcień znaczeniowy cechy „pomocy przyznawanej z zasobów państwowych”. W przypadku gdy państwo rezygnuje na rzecz przedsiębiorstwa z dochodów, które mogłoby osiągnąć, to cecha ta jest spełniona.

Kolejny istotny przypadek graniczny spełniania cechy „przyznawania z zasobów państwowych” stanowi wykorzystywanie zasobów (środków) europejskich. Ocena tych zasobów (środków) jako „zasobów państwowych” jest zróżnicowana. Samo ich pochodzenie nie ma decydującego znaczenia dla określenia pewnych zasobów jako zasoby państwa. Kryterium rozróżniającym zasoby państwa (członkowskiego) od zasobów, które nie są państwa, jest kryterium kontroli (w znaczeniu – możliwości wpływania) na wydatkowanie tych zasobów. Jeżeli państwo członkowskie ma, na jakimkolwiek poziomie, możliwość bezpośredniej lub pośredniej kontroli zasobów (środków), które „genetycznie” pochodzą z

budżetu (funduszy) Unii Europejskiej, to środki takie uznaje się za zasoby tego państwa. Jeżeli zaś państwo członkowskie w żadnym zakresie nie może wpływać na wydatkowanie określonych środków pochodzących z budżetu (funduszy) Unii Europejskiej, to środków tych nie można uznać za zasoby państwa.

Uogólniając wnioski płynące z analizy przypadków granicznych pojęcia pomocy „przyznawanej z zasobów państwowych” należy stwierdzić, że czynnikiem determinującym spełnienie tej cechy jest kryterium kontroli w znaczeniu możliwości wpływania, w taki lub inny sposób, na gospodarowanie tymi zasobami. Czynnikiem wykluczającym spełnienie tej cechy jest brak możliwości kontroli (wpływu) ze strony państwa członkowskiego na gospodarowanie określonymi zasobami.

3. Instrumenty ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych w zasadzie mogą spełniać także cechę przypisania pomocy państwu członkowskiemu (przyznawania przez państwo członkowskie). Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem TSUE wystarczającą okolicznością wskazującą na spełnienie tej cechy jest zaangażowanie organów państwowych w taki czy inny sposób („*in one way or another*”) w przyjęcie określonego instrumentu.

Państwa członkowskie dokonują ingerencji w działalność przedsiębiorstw energetycznych, używając instrumentów ingerencji w rozmaitych formach, stanowiących zarówno realizację władztwa publicznego (*imperium*), jak i gospodarowanie majątkiem publicznym (*dominium*). Użycie przez państwo każdej z tych form w zasadzie może spełniać cechę przypisania państwu członkowskiemu. Państwa członkowskie stosują instrumenty ingerencji w działalność przedsiębiorstw energetycznych, korzystając z atrybutów *imperium* w celu realizacji różnych funkcji państwa, takich jak: funkcja kierownictwa gospodarczego (np. wprowadzanie *feed-in tariffs*), funkcja prowadzenia podatkowej polityki gospodarczej (np. ulgi, zwolnienia i inne preferencje podatkowe), funkcja regulacji sektorowej i nadzoru gospodarczego (np. zatwierdzanie taryf) czy też wykonywanie funkcji reglamentacji gospodarczej (np. dokonywanie przydziałów uprawnień do emisji). Wykonywanie tych funkcji poprzez stosowanie instrumentów ingerencji w zasadzie może spełniać cechę przypisania państwu. Cele stosowanych środków nie są brane pod uwagę przy ocenie spełniania cech pomocy państwa.

Korzystanie z atrybutów *dominium* w ramach stosowania instrumentów ingerencji państwa wobec sektora energetycznego jest o tyle ułatwione, że znacząca część przedsiębiorstw tego

sektora w wielu państwach członkowskich to przedsiębiorstwa publiczne. W każdej sytuacji, gdy instrument pomocowy wynika z działania przedsiębiorstwa publicznego, aktualizuje się pytanie, czy to działanie jest wynikiem aktywności „samego przedsiębiorstwa”, czy też jest wynikiem działalności państwa. Zaangażowanie organów publicznych w decyzję przedsiębiorstwa publicznego w sprawie przyjęcia określonego instrumentu pomocowego jest wystarczające dla przypisania tego działania państwu. Kluczowym czynnikiem pozwalającym na rozróżnienie instrumentów ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych, w szczególności instrumentów ingerencji podatkowej, na (i) przypisane państwu członkowskiemu oraz na (ii) takie, które nie są mu przypisane, jest kryterium harmonizacji danego środka na poziomie Unii Europejskiej oraz określony typ harmonizacji. Wprowadzanie instrumentów ingerencji niezharmonizowanych na poziomie Unii Europejskiej jest działaniem państwa członkowskiego. W przypadku zaś, gdy instrument ingerencji objęty jest harmonizacją wynikającą z aktu prawa unijnego (dyrektywy), to spełnianie cechy „przypisania państwu” zależy od przyjętego w tej dyrektywie typu harmonizacji. Uogólniając, można stwierdzić, że w sytuacji, gdy dyrektywa przewiduje harmonizację zupełną, nie pozwalając na wybór przez państwo członkowskie jednego z możliwych rozwiązań (np. ulgi podatkowej), wtedy zastosowanie się do norm dyrektywy przez państwo nie będzie przypisane państwu członkowskiemu. W sytuacji zaś, gdy norma prawa unijnego pozostawia swobodę decyzyjną w jakimkolwiek zakresie implementacji, to taki wybór normatywny jest skorzystaniem z kompetencji państwa członkowskiego, a więc ewentualna pomoc jest przypisana państwu.

4. Stosowanie przez państwo instrumentów ingerencji w działalność przedsiębiorstw energetycznych może też powodować, niezależnie od ich celu, skutek w postaci **korzyści gospodarczej** dla tych przedsiębiorstw.

Za korzyść gospodarczą, jako cechę pomocy państwa, w orzecznictwie TSUE uznaje się korzyść ekonomiczną, której przedsiębiorstwo nie może uzyskać w normalnych warunkach rynkowych, lub eliminację kosztów, które normalnie obciążają budżet przedsiębiorstwa. W wyniku ingerencji państwa przedsiębiorstwa energetyczne mogą odnosić korzyści gospodarcze o różnym charakterze, wynikające z klasycznych instrumentów subwencyjnych (np. bezpośrednich dotacji), z preferencyjnych taryf, z tzw. pomocy negatywnej, z transakcji na warunkach odbiegających od warunków rynkowych. Korzyść gospodarcza może wynikać także z redukcji obciążeń, w normalnych warunkach włączonych do budżetów przedsiębiorstw

energetycznych (podatków, opłat, innych danin publicznych). W wyniku stosowania instrumentów ingerencji wobec sektora energetycznego jako całości lub poszczególnych przedsiębiorstw energetycznych możliwa jest także pomoc pośrednia oraz subsydiowanie skróśne (krzyżowe).

Przypadek graniczny w tym zakresie stanowi rekompensata przedsiębiorstwu (energetycznemu) kosztów świadczenia usług w ogólnym interesie gospodarczym (UOIG, zob. niżej). W pozostałym zakresie stosowania instrumentów ingerencji państwa w sektorze energetycznym nie można *a priori* wykluczyć powstania po stronie przedsiębiorstw energetycznych korzyści gospodarczej, której nie da się uzyskać w warunkach rynkowych. Dokonywanie przez państwo transferów zasobów na rzecz przedsiębiorstw energetycznych z uwzględnieniem zasady inwestora rynkowego lub reguł odpowiedzialności prywatnoprawnej także wyklucza powstanie korzyści gospodarczej, której nie można uzyskać w normalnych warunkach rynkowych. Jednak dokonywanie przez państwo transferów na zasadach rynkowych lub według reguł odpowiedzialności prywatnoprawnej *ex definitione* nie może być uznane za stosowanie środków interwencji państwa. W tych sytuacjach państwo działa jak każdy inny uczestnik obrotu prywatnoprawnego, dostosowuje się do reguł rynkowych, a nie modyfikuje mechanizmu rynkowego.

5. Także **cecha selektywności** korzyści gospodarczej może być spełniona w wyniku stosowania przez państwo instrumentów ingerencji w działalność przedsiębiorstw energetycznych. Selektywność instrumentu rozumiana jest w europejskim prawie pomocy państwa niezwykle szeroko. Według orzecznictwa TSUE selektywny charakter ma nawet instrument, który uprzywilejowuje przedsiębiorstwa produkcyjne wobec przedsiębiorstw działających w zakresie usług. W sytuacji gdy państwo stosuje instrumenty ingerencji wobec określonego sektora, oznacza to, że wyróżnia ten sektor lub tę gałąź produkcji spośród wszystkich innych. Instrumenty ingerencji państwa wobec przedsiębiorstw sektora energetycznego mają więc w zasadzie selektywny charakter. Instrumentów ingerencji państwa w sektorze energetycznym nie można zaliczyć do kategorii „ogólnych środków interwencji”, które z uwagi na swą ogólność nie mają charakteru selektywnego. Instrumenty ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych to albo środki, które są skierowane wprost do przedsiębiorstwa jednego tylko sektora (energetycznego) lub niektórych sektorów (w tym sektora energetycznego), albo nie będąc skierowane do tego sektora, faktycznie oddziałują na przedsiębiorstwa tego sektora. Tym samym nie spełniają istotnej cechy „ogólnych środków

interwencji”, tj. przynoszenia korzyści wszystkim – bez różnicy – przedsiębiorstwom na terytorium danego państwa członkowskiego.

6. W zakresie, w jakim instrumenty ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych spełniają cechy selektywnej korzyści, instrumenty te także spełniają w zasadzie **cechę zakłócenia lub groźby zakłócenia konkurencji**. Cecha ta odwołuje się nie tylko do zakłócenia konkurencji, ale także do groźby jej zakłócenia, co powoduje, że może być bardzo łatwo spełniona w sytuacji stosowania przez państwo instrumentów ingerencji w gospodarkę. Przesłanka ten jest bardzo szeroko rozumiana w orzecznictwie. Udzielenie przez państwo środka o charakterze selektywnym przedsiębiorstwu, które uczestniczy w wymianie handlowej na rynku wewnętrznym, pociąga domniemanie zakłócenia konkurencji. Oznacza to, że do uznania środka (instrumentu) selektywnego udzielonego przedsiębiorstwu uczestniczącemu w wymianie handlowej na rynku wewnętrznym za spełniającego przesłankę zakłócenia lub zagrożenia zakłóceniem konkurencji wystarczające jest, by w okolicznościach konkretnego przypadku nie można było wykluczyć możliwości zakłócenia konkurencji.

Zastosowanie tego testu do instrumentów ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych prowadzi do stwierdzenia, że jest on w zasadzie spełniony. Poza sytuacją, gdy instrument nie prowadzi do selektywnej korzyści, wątpliwości można mieć w zakresie dwóch sytuacji granicznych, tj. (i) funkcjonowania beneficjenta w warunkach monopolu prawnego, czyli na rynku, który nie został otwarty na konkurencję (zliberalizowany), oraz (ii) funkcjonowania beneficjenta w warunkach monopolu naturalnego. Sytuacja, w której beneficjent pomocy prowadzi działalność gospodarczą na rynku, który nie jest chociażby częściowo otwarty na konkurencję, nie występuje w odniesieniu do żadnego z rynków energetycznych. Na aktualnym etapie rozwoju prawa europejskiego w zasadzie wszystkie podsektory energetyki w Unii Europejskiej (elektroenergetyczny, gazowy, ropy naftowej, węglowy, energetyki cieplnej, energetyki atomowej) podlegają, co do zasady, regułom konkurencji, a przedsiębiorstwa energetyczne funkcjonujące w ramach tych sektorów prowadzą działalność na rynkach zliberalizowanych.

7. W zakresie, w jakim instrumenty ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych spełniają cechy selektywnej korzyści, instrumenty te także w zasadzie spełniają **cechę wpływu na handel między państwami członkowskimi**. Cecha wpływu na handel między państwami członkowskimi korzysta z tego samego domniemania, które jest udziałem

kryterium zakłócenia konkurencji. Instrument ma wpływ na wymianę handlową między państwami członkowskimi, jeżeli: 1) ma miejsce wzmocnienie pozycji konkurencyjnej beneficjenta pomocy oraz 2) dany sektor uczestniczy w wymianie handlowej na rynku wewnętrznym. Zastosowanie przez państwo instrumentu o charakterze selektywnym (wzmocnienie pozycji) wobec przedsiębiorstwa, które uczestniczy w wymianie handlowej na rynku wewnętrznym, pociąga domniemanie wpływu na tę wymianę. Co więcej, cecha wpływu na handel między państwami członkowskimi rozumiana jest w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości UE jako „wpływ na wymianę lub jedynie możliwość takiego wpływu”. W orzecznictwie została przyjęta szeroka (logiczna) interpretacja pojęcia „możliwości” jako braku czynnika wykluczającego. W konsekwencji wystarczy, że wpływu danego instrumentu ingerencji na handel między państwami członkowskim nie da się wykluczyć, aby przyjąć, że cecha jest spełniona. Do wykluczenia zaś wpływu konieczne jest stwierdzenie, że występuje czynnik, który ten wpływ wyklucza.

Z powodu szeroko rozumianej możliwości wpływu oraz domniemania wpływu, cecha ta może być bardzo łatwo spełniona w przypadku stosowania przez państwo instrumentów ingerencji państwa w gospodarkę. Cecha ta jest też w zasadzie spełniona w przypadku stosowania przez państwo instrumentów ingerencji państwa wobec przedsiębiorstw energetycznych. Wykluczenie spełnienia tej cechy jest możliwe tylko w szczególnych okolicznościach, które wykluczają domniemanie bazujące na przesłankach selektywnej korzyści (tj., gdy środek nie ma charakteru selektywnej korzyści) oraz uczestnictwa danego sektora w wymianie handlowej (tj., gdy wykluczone jest uczestnictwo w wymianie handlowej na rynku wewnętrznym). Okoliczności bezpośrednio wykluczające wpływ na wymianę handlową to: 1) brak uczestnictwa określonego sektora w wymianie handlowej na rynku wewnętrznym, 2) wpływ pomocy tylko na handel krajowy, 3) wpływ pomocy tylko na rynki poza UE oraz 4) pomoc *de minimis*.

8. Przeprowadzone badania doprowadziły mnie do wskazanie okoliczności, w których *a priori* wykluczone jest spełnianie poszczególnych cech pomocy państwa w przypadku instrumentów ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych. Definitywnie można wykluczyć spełnianie cech pomocy państwa, przy zastrzeżeniu szczegółowych, wyżej opisanych warunków, w przypadku instrumentów ingerencji, w których/które: (1) jako źródło korzyści przedsiębiorstw w ogóle nie są używane zasoby, gdyż nie spełniają cechy przyznawania z zasobów państwowych; (2) jako źródło korzyści przedsiębiorstw używane są

tylko zasoby prywatne, które nie dostają się pod kontrolę państwa, gdyż nie spełniają cechy przyznawania z zasobów państwowych; (3) jako źródło korzyści przedsiębiorstw używane są środki pochodzące z budżetu (funduszy) Unii Europejskiej w zakresie, w jakim państwo członkowskie nie ma, na jakimkolwiek poziomie, możliwości bezpośredniej lub pośredniej kontroli tych środków, gdyż nie spełniają cechy przyznawania z zasobów państwowych; (3) jako źródło korzyści przedsiębiorstw używane są środki pochodzące od międzynarodowych instytucji finansowych, w zakresie, w jakim państwo członkowskie nie ma, na jakimkolwiek poziomie, możliwości bezpośredniej lub pośredniej kontroli tych środków, gdyż nie spełniają cechy przyznawania z zasobów państwowych; (4) następują nieodpłatne przydziały uprawnień do emisji, w zakresie, w jakim wynikają one z norm prawa Unii Europejskiej (dyrektyw), które w tym zakresie przewidują harmonizację zupełną, gdyż nie spełniają cechy przyznawania z zasobów państwowych; (5) ingerencja podatkowa wprowadzana przez państwo członkowskie stanowi wykonanie norm prawa Unii Europejskiej (dyrektywy), które w tym zakresie przewiduje harmonizację zupełną, gdyż nie spełniają cechy przyznawania przez państwo członkowskie; (6) następuje rekompensata przedsiębiorstwom kosztów usług w ogólnym interesie gospodarczym w zakresie, w jakim spełnione są warunki określone w orzeczeniu w sprawie *Altmark Trans*, gdyż nie spełniają cechy korzyści gospodarczej; (7) stanowią „środki uzasadnione charakterem lub strukturą systemu”, który je wprowadza, w zakresie ograniczonym do uzasadnienia wewnętrznego (wewnętrznej logiki systemu), gdyż nie spełniają cechy selektywności korzyści; (8) stanowią pomoc *de minimis*, gdyż nie spełniają cech zakłócenia lub groźby zakłócenia konkurencji i możliwości wpływu na handel między państwami członkowskimi. Przedstawiona wyżej lista okoliczności wykluczających spełnienie cech pomocy państwa przez środki instrumenty ingerencji państwa w działalność przedsiębiorstw energetycznych nie ma charakteru zamkniętego w tym sensie, że w wyniku dodatkowych badań lub rozwoju prawa europejskiego może ona ulegać rozszerzeniu.

9. Zgodnie z art. 4 ust. 2 TFUE „kompetencje dzielone” między Unią a państwami członkowskimi stosuje się m.in. w dziedzinach „środowisko naturalne” i „energia”. Reguły te dotyczą kompetencji legislacyjnej. Zgodnie zaś z art. 108 TFUE wyłączne kompetencje w zakresie władzy wykonawczej w dziedzinie nadzorowania pomocy państwa należą do organów Unii Europejskiej. Stosując instrumenty ingerencji w sektorze energii (w tym dotyczące ochrony środowiska) państwa członkowskie działają w zakresie kompetencji dzielonej. Jednak w zakresie, w jakim instrumenty ingerencji państwa w sektorze energii stanowią pomoc państwa, państwa członkowskie muszą się liczyć z wyłączną kompetencją Unii Europejskiej w

zakresie nadzorowania tego typu środków. W tym przypadku co prawda państwo członkowskie może realizować swoje kompetencje do stosowania różnych instrumentów ingerencji i realizować w ten sposób cele krajowej polityki energetycznej lub środowiskowej, ale legalność tych środków zależy od ich akceptacji przez Komisję Europejską.

Wyrażam przekonanie, że ww. wnioski nie straciły aktualności pomimo upływu czasu. Przedmiotowa monografia stała się przedmiotem pozytywnej recenzji w literaturze przedmiotu (A. Nykel-Mateo, *Pomoc państwa dla przedsiębiorstw energetycznych w prawie Unii Europejskiej*, M. Stoczkiewicz [recenzja], Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny, nr 4(1) 2012, zob. [135.pdf \(uw.edu.pl\)](#)).

W zakresie nurtu badań dotyczących pomocy państwa chciałbym też zwrócić uwagę na mój wkład do publikacji: *Subsidies: A driving force or obstruction for the Polish energy transition? Analysis of State aid for the power sector in Poland*, M. Stoczkiewicz (ed.), A. Śniegocki (ed.), ISBN: 978-83-953040-4-0, Warszawa 2020. Samodzielnie opracowałem w szczególności punkty rozdziałów 1.1 (*Aid for energy undertakings*, s. 8-12) i 1.2 (*Possibility of granting aid to energy undertakings*, s. 12-23). O ile rozdział 1.1. ma charakter sprawozdawczy i bazuje na moich ustaleniach zawartych ww. scharakteryzowanej monografii: *Pomoc państwa dla przedsiębiorstw energetycznych*, to rozdział 1.2. zawiera ważną z punktu widzenia praktyki analizę prawną podstaw wyłączenia od ogólnego zakazu pomocy państwa określonych w TFUE oraz aktach prawa wtórnego. Przeanalizowałem tam pomoc państwa, która może być zgodna z rynkiem wewnętrznym na podstawie różnych podstaw prawnych (art. 107 ust. 2 TFUE, art. 107 ust. 3 lit. a-d, art. 107 ust. 3 lit. e TFUE, art. 108 ust. 2 TFUE), liczne akty prawa wtórnego oraz tzw. test kompensacyjnego uzasadnienia (*compensatory justification test*), który rządzi logiką podejmowania decyzji przez Komisję Europejską w zakresie uznawania dopuszczalności pomocy państwa. Za istotne z naukowego punktu widzenia uważam także ustalenia dokonane w dwóch artykułach opublikowanych w Przeglądzie Ustawodawstwa Gospodarczego: *Przedsiębiorstwo energetyczne jako przedsiębiorstwo świadczące usługi w ogólnym interesie gospodarczym a pomoc państwa. (część I)* (PUG nr 2/2010, s. 15-22) oraz *Przedsiębiorstwo energetyczne jako przedsiębiorstwo świadczące usługi w ogólnym interesie gospodarczym a pomoc państwa (część II)* (PUG nr 3/2010, s.2-10). Ogólnie rzecz biorąc przedsiębiorstwa energetyczne mogą być uznane w okolicznościach konkretnego przypadku za wyłączone spod ogólnych reguł konkurencji UE na podstawie art. 106 ust. 2 TFUE, gdy świadczą usługi w ogólnym interesie gospodarczym np. w zakresie ochrony środowiska czy zapewnienia

bezpieczeństwa energetycznego. W artykułach tych szczegółowo przeanalizowałem i przedstawiłem warunki, które muszą być spełnione, aby takie wyłączenie miało miejsce. Istotne znaczenie zarówno dla praktyki jak i teorii może mieć mój wkład w publikację zbiorową: B. Vanheusden (ed.), L. Squintani (ed) *EU Environmental and Planning Law Aspects for Large-Scale Projects*, Intersentia, Cambridge-Antwerp-Portland 2016, ISBN 978-1-78068-381-2, s. 394. W ramach tej monografii zbiorowej samodzielnie opracowałem otwierający rozdział 1: *Environmental Aspects of State aid for Energy Investment Projects* (s.11-24). Rozważania zawarte w tym rozdziale kończą m.in. następującymi konkluzjami: 1) Unijna polityka ochrony środowiska i unijne reguły konkurencji mają odrębne, szczegółowe podstawy prawną, cele szczegółowe i odrębne prawo wtórne. Jednak te dwa obszary prawa i polityki UE nie są całkowicie oddzielone. Istnieją dwie traktatowe zasady łączące cele i wymogi ochrony środowiska z regułami konkurencji i ich egzekwowaniem: (i) klauzula "integracji" ustanowiona w art. 11 TFUE oraz (ii) zasada "zanieczyszczający płaci" ustanowiona w art. 191 ust. 2 TFUE; 2) Zastosowanie zasady integracji do prawa pomocy państwa oznacza, że aspekty środowiskowe muszą być brane pod uwagę podczas oceny pomocy państwa wsparcia ekonomicznego dla inwestycji w projekty potencjalnie szkodliwe dla środowiska; 3) Cele środowiskowe nie mogą zmienić pojęcia pomocy państwa i nie mogą być brane pod uwagę przy ocenie, czy dany środek stanowi pomoc państwa w rozumieniu art. 107 ust. 1 TFUE.

Do tego nurtu zaliczyć należy też kilka autorstwo artykułów dotyczących zagadnień szczegółowych: *Monopol naturalny w energetyce a pomoc państwa*, (Przegląd Prawa Publicznego nr 12/2007 s. 16-37); *Koszty osieroczone w energetyce a pomoc państwa* ss. 27, (Przegląd Prawa Publicznego, nr 6/2008, s. 43-69); *Formy i zakres pomocy państwa. Wybrane zagadnienia.*, s. 391-401, w: B. Popowska, K. Kokocińska (red.), *Instrumenty i formy prawne działania administracji gospodarczej*, Poznań, 2009; *Poland Introduces a Market-wide Capacity Remuneration Mechanism* (artykuł opracowany wspólnie z W. Kukułą i opublikowany w najważniejszym periodyku naukowym dotyczącym pomocy państwa w UE: *European State Aid Law Review*, 1/2018 (Vol. 17), s. 133-135). Mój udział w przygotowaniu tej publikacji polegał na określeniu koncepcji, tytułu i treści oraz napisaniu finalnej wersji manuskryptu artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 50%. Warto też zwrócić uwagę na artykuł *Capacity mechanisms in the electricity sector in the context of State aid*. opublikowany w periodyku *European Energy Journal* (EEJ, Vol. 5(4) 2015, s. 29-50). W artykule tym wykazuję m.in., że tzw. mechanizmy mocy (w tym rynki mocy) stanowiące pomoc państwa w mogą być uznane przez Komisję Europejską za pomoc państwa zgodną z rynkiem

wewnętrznym na podstawie art. 107 ust. 3 lit. c) TFEU oraz wskazuję, że państwa członkowskie mogą tak skonstruować mechanizmy mocy, że nie będą one generować pomocy państwa.

Artykułem, który łączy wszystkie wspomniane wyżej obszary badawcze (tj. zasady ogólne prawa ochrony środowiska, ingerencja państwa w ochronę środowiska oraz pomoc państwa na ochronę środowiska) jest praca, która powstała w ramach stażu naukowego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego w maju i wrześniu 2022 r. Praca ta nosi tytuł: *Ocena dopuszczalności pomocy państwa dla inwestycji w sektorze energetycznym w świetle zasad ochrony środowiska. Refleksje w związku z orzeczeniem TSUE w sprawie elektrowni jądrowej Hinkley Point C*. Artykuł ten został zaakceptowany do druku w czasopiśmie *Studia Administracyjne* (zob. załącznik nr 18 do wniosku). W pracy tej wykazałem, że zasady i przepisy dotyczące ochrony środowiska Unii Europejskiej mają zastosowanie do oceny dopuszczalności pomocy państwa, w szczególności na rzecz energii jądrowej. Z drugiej jednak strony, zasady ochrony środowiska UE nie stoją, co do istoty, w sprzeczności z promowaniem energii jądrowej. W okolicznościach konkretnego przypadku - programu pomocy - należy zbadać, czy te zasady i przepisy stoją na przeszkodzie uznaniu pomocy za zgodną z rynkiem wewnętrznym (a więc dopuszczalną).

5. Informacja o wykazywaniu się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej.

W okresie od 1 października 2002 r. do 30 września 2013 r., gdy byłem zatrudniony na stanowisku adiunkta w na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego prowadziłem badania, które zaowocowały ww. publikacjami, opublikowanymi w tym okresie. W okresie od 2011 r. do końca 2019 r. byłem też członkiem Stowarzyszenie Prawa Konkurencji, co zaowocowało rozwojem badań nad prawem pomocy państwa w Unii Europejskiej.

Ponadto, w okresie pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim, aktywnie uczestniczyłem w wielu konferencjach naukowych, w tym:

Konferencja *Finansowanie ochrony środowiska ze środków Unii Europejskiej*, Ministerstwo Środowiska, Referat: *Prawne konsekwencje niewywiązania się z postanowień zawartych w dyrektywach Unii Europejskiej dotyczących gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami*. Warszawa, wrzesień 2003 r.

Zjazd Katedr i Instytutów Prawa Ochrony Środowiska: *Prawo ochrony środowiska w kontekście integracji europejskiej*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Zakład Prawa Ochrony Środowiska, Duszniki-Zdrój, Referat: *Konstytucyjna zasada proporcjonalności a prawo ochrony środowiska*. 15-17 października 2003 r.

Zjazd Katedr Prawa Administracyjnego i Postępowania Administracyjnego: *Koncepcja systemu prawa administracyjnego*, Uniwersytet Jagielloński, Zakopane 24-27 września 2006 r.

I Ogólnopolski Zjazd Katedr Publicznego Prawa Gospodarczego: *Instrumenty i prawne formy działania administracji gospodarczej*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Referat: *Formy i zakres pomocy państwa. Wybrane zagadnienia*. Gniezno 20-22 września 2007 r.

Konferencja Naukowa: *Prawo ochrony środowiska jako warunek prowadzenia działalności gospodarczej*, Uniwersytet Gdański, Referat: *Zasada zanieczyszczający płaci a pomoc publiczna w sektorze energetycznym*. Gdańsk 12-13 maja 2008 r.

Ogólnopolska Konferencja Naukowa – *Współczesne problemy prawa energetycznego. Bezpieczeństwo – Konkurencja – Ochrona Środowiska*, Uniwersytet Warszawski, Referat: *Prawne instrumenty ochrony środowiska w sektorze energetycznym*. Warszawa, 20-21 października 2008 r.

Green Budget Europe Annual Conference: *Environmental Policy in Times of Financial Crisis*, Kings College London, 17-18 lipca 2009 r.

Zjazd Katedr Publicznego Prawa Gospodarczego - *Konstytucyjna zasada wolności działalności gospodarczej*, Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, Referat: *Ograniczenia wolności gospodarczej z uwagi na bezpieczeństwo energetyczne*. Toruń 20-22 września 2009 r.

Konferencja Naukowa: *Zmiany klimatu a społeczeństwo*, Uniwersytet im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Referat: *Regulacje w zakresie pomocy publicznej a zmiany klimatu*. Warszawa 19-20 listopada 2009 r.

Ogólnopolska Konferencja Naukowa: *Polska polityka energetyczna – wczoraj, dziś, jutro*, Uniwersytet Jagielloński, Sekcja Publicznego Prawa Gospodarczego Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Wydziału Prawa UJ, Kraków 12-13 marca 2010 r.

Seminarium *Recent European Court of Justice case law & other developments Ecosphere – European Centre on Sustainable Policies for Human and Environmental Rights*, Bruksela 28 września 2010 r.

Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Dekada harmonizacji w prawie ochrony środowiska. Wdrażanie i stosowanie unijnego prawa ochrony środowiska w Polsce*. Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin, 10-12 maja 2011 r.

Konferencja *Proces inwestycyjno-budowlany. Administracyjnoprawne wyzwania dla ustawodawcy*, Uniwersytet Jagielloński; Współorganizacja konferencji jako opiekun naukowy *Sekcji Prawa Ochrony Środowiska Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Wydziału Prawa UJ*. Kraków, 13-14 kwietnia 2012 r.

Będąc członkiem *European Environmental Law Forum* (od 2014 r.) realizuję aktywnością naukową wyrażającą się w uczestnictwie w konferencjach naukowych, prezentacji referatów naukowych, opracowywaniu publikacji naukowych oraz udziale nieformalnej wymianie poglądów z badaczami unijnego prawa ochrony środowiska z wiodących ośrodków w Europie.

W okresie od września 2014 aktywnie uczestniczyłem w następujących konferencjach naukowych:

Environmental and planning law aspects of large scale projects; 2nd European Environmental Law Forum Annual Conference, Hogeschol-Universitet Brussel, Referat: Environmental Aspects of State Aid for Energy Investment Projects. Bruksela, 10-12 września 2014.

Autumn Conference on European State Aid Law 2015, The European State Aid Law Institute, Budapeszt, 4 grudnia 2015.

Annual Conference on European Environmental Law 2016, Academy of European Law Trier, Trewir 17-18 marca 2016.

Procedural environmental rights. Principle X of the Rio Declaration in theory and practice, 4th European Environmental Law Forum Annual Conference, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 14-16 września 2016. Podczas tej konferencji byłem przewodniczącym Sesji F: *Procedural environmental rights and decision-making processes in energy sector.*

Konferencja Rzeczpospolitej: *Rynek mocy w Polsce. Nowe regulacje prawne.* Referat: *Prawne uwarunkowania wprowadzenia rynku mocy w Polsce w świetle prawa Unii Europejskiej.* Warszawa 28 listopada 2016 r.

Autumn Conference on European State Aid Law, The European State Aid Law Institute, Madryt, 24 listopada 2017 r.

Annual Conference on European State Aid Law, Interactive Forum on UE State Aid Law 2018, The European State Aid Law Institute, Kopenhaga, 15 czerwca 2018 r.

Environmental loss & damage: attribution, liability, compensation and restoration. 6th European Environmental Law Forum Annual Conference, Insubria University, Como, 12-14 września 2018.

Environmental Law for Transitions to Sustainability - Circular economy, climate change, water resource management and sustainable biodiversity; 7th European Environmental Law Forum Annual Conference, Utrecht Centre for Water, Oceans and Sustainability Law (UCWOSL), Utrecht University, The Netherlands. Referat: *Effectiveness of EU Emission Trading Scheme in*

the context of derogation from an auctioning of allowances rule for the power sector in Poland.
Utrecht, 28-30 August 2019 r.

I Ogólnopolski Kongres Praw Obywatelskich, kongres zorganizowany przez biuro Rzecznika Praw Obywatelskich. Wystąpienie podczas sesji: „Ochrona środowiska. Partycypacja. Konsultacje. Procedury”. Referat: *W kierunku obywatelskiego prawa do czystego środowiska.* Warszawa, 8-9 grudnia 2017 r.

W okresie od 1 października 2019 r. do 28 lutego 2022 r. współpracowałem na podstawie umowy cywilnoprawnej z Uniwersytetem Warszawskim, Uniwersyteckim Centrum Badań nad Środowiskiem i Zrównoważonym Rozwojem, prowadząc zajęcia w j. angielskim z przedmiotu *Emerging Sustainable Development Law* na kierunku „Sustainable Development” (studia II stopnia). Rozpoczęcie współpracy z Uniwersytetem Warszawskim spowodowało pogłębieniem mojej aktywności naukowej w obszarze ochrony klimatu oraz praw człowieka i obywatela, co zaowocowało opublikowaniem monografii *Prawo ochrony klimatu w kontekście praw człowieka.* W okresie od października 2019 r. aktywnie uczestniczyłem w następujących wydarzeniach naukowych:

Debata – *Na gruncie artykułu 74 Konstytucji*, Uniwersytet Warszawski, Studenckie Koło Naukowe im. Pauliny Kuczalskiej-Reinschmit. Udział w debacie jako jeden z panelistów. Warszawa, 5 grudnia 2019 r.

Seminarium – *Interwencjonizm czy wolny rynek? Co lepsze dla transformacji energetycznej w Polsce*, w ramach cyklu „Ekonomia i prawo w polskiej polityce energetycznej”. Szkoła Główna Handlowa, Referat: *Pomoc państwa dla sektora energetycznego w Polsce w świetle prawa UE.* Warszawa, 3 grudnia 2019 r.

Debata – *Prawo w służbie klimatu.* Uniwersytet Warszawski, Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Wygłoszenie wykładu wprowadzającego: *Czy kryzys klimatyczny prowadzi do naruszeń praw człowieka?*, Wydział Prawa i Administracji UW, Warszawa 24 lutego 2020 r.

Cykl wykładów - *Zrównoważony rozwój w teorii i praktyce*, organizowany przez Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym i Zrównoważonym Rozwojem Uniwersytetu Warszawskiego. Wygłoszenie wykładu: *Prawna ochrona klimatu a prawa człowieka.* Warszawa, 14 maja 2020 r.

Konferencja online - *Zmiany klimatu w świetle prawa Unii Europejskiej i prawa polskiego na tle porównawczym.* Instytut Ochrony Środowiska, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, oraz Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa, 20 stycznia 2021 r.

Journal of European Environmental & Planning Law Special Issue: COVID-19, Cities and the Environment"- Sub-WG "Pollution & Climate Change"- Online Workshop, Prezentacja tzw. *external review* szkicu artykułu prof. zw. dr. hab. Kenig-Witkowskiej (Uniwersytet Warszawski) pt. *“European Green Deal policy tools for biodiversity resilience building”.* Hasselt University, Faculty of Law, 1 lipca 2021 r.

Począwszy od 16 grudnia 2021 r. wykazuję się aktywnością naukową we współpracy z Columbia University in the New York City, Law School, Sabin Center for Climate Change Law w ramach *The Sabin Center's Peer Review Network of Climate Litigation*. (zob. [Marcin Stoczkiewicz | Sabin Center for Climate Change Law \(columbia.edu\)](#)). Columbia University Sabin Center for Climate Law jest wiodącym w skali światowej centrum badań nad prawem ochrony klimatu, w tym prawa stanowionego oraz orzecznictwa. Jako jeden recenzentów uczestniczę w ocenie istniejących i zakończonych sporów sądowych z zakresu prawa ochrony klimatu (szczególnie zawartych w Sabin Center's Global Climate Litigation Database) oraz biorę udział w międzynarodowych, comiesięcznych seminariach dyskusyjnych oraz okresowych tematycznych webinarach dotyczących rozwoju prawa klimatycznego w poszczególnych krajach świata (np. „*The Australian Sharma decision; using tort law to establish a novel duty of care for climate change*” (22.03.2022), „*Argentina's Hydrocarbon Border Expansion: The rise of climate litigation against offshore fossil fuel exploitation*” (5.04.2022), „*Sabin Center – UNEP Annual Conference on Global Climate Litigation*”, (19-20.04.2022). W ramach działalności Columbia University Sabin Center for Climate Law, przygotowany jest specjalny numer periodyku *The Chinese Journal of Environmental Law (CJEL)* poświęcony zagadnieniom sporów klimatycznych. Abstrakt mojego artykułu pt. *The right to a stable climate - a new subjective right or an immanent assumption of recognised human rights?* został zaakceptowany do przygotowania, które obejmować będzie badania własne, prezentację wyników podczas seminarium *Sabin Center for Climate Law* oraz publikacja artykułu w *CJEL*. W tym kontekście warto także wspomnieć o opublikowaniu na stronie *Columbia University Sabin Center for Climate Law, Climate Law Blog* mojego komentarza pt.: *Czech Republic-Poland's dispute over the Turów mine: Financial implications and lost opportunities for just transition in Poland*. Zob. [Climate Law Blog » Blog Archive » Guest Commentary: Czech Republic-Poland's dispute over the Turów mine \(columbia.edu\)](#)

Ponadto, wykazuję się też aktywnością naukową we współpracy z Wydziałem Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego (WPiA US). W okresie od 16 do 31 maja oraz od 22 sierpnia do 8 września 2022 r. odbyłem staż naukowy na WPiA US. Opiekunem naukowym stażu była dr hab. Anna Barczak, prof. US. Celem stażu było prowadzenie badań naukowych, poszerzenie wiedzy oraz umiejętności dotyczących prowadzenia badań naukowych oraz wymiana poglądów i analiza zagadnień dotyczących prawa ochrony środowiska na tle innych dziedzin prawa z pracownikami naukowymi WPiA US.

W trakcie stażu naukowego realizowałem aktywność naukową w wielu formach właściwych dla nauk prawnych. Wśród zrealizowanych działań można wymienić:

- 1) Gromadzenie materiałów badawczych w trakcie kwerendy bibliotecznej w Bibliotece WPiA US. Zapoznałem się z wykorzystywanymi w Uczelni dostępnymi narzędziami poszukiwania krajowych i zagranicznych źródeł literatury prawa ochrony środowiska oraz innych gałęzi prawa.
- 2) Przygotowanie i złożenie do publikacji artykułu naukowego pt. *„Ocena dopuszczalności pomocy państwa dla inwestycji w sektorze energetycznym w świetle zasad ochrony środowiska. Refleksje na tle orzeczenia TSUE w sprawie elektrowni jądrowej Hinkley Point C.”* Artykuł złożono w czasopiśmie naukowym *Studia Administracyjne*. Półrocznik *Studia Administracyjne* znajduje się na liście czasopism naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 1 grudnia 2021 r. z liczbą 20 punktów.
- 3) Zaprezentowanie prowadzonych badań naukowych podczas seminarium z zakresu prawa finansowego prowadzonego przez dr Wojciecha Bożka na WPiA US oraz w trakcie wykładu otwartego dla studentów tegoż wydziału.
- 4) Udział w opracowaniu koncepcji i współorganizowanie międzynarodowej konferencji pt. *Towards the Polish “Climate Protection Act”*. Konferencja odbyła się na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego w dniu 7 września 2022 r.

6. Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych oraz popularyzujących naukę lub sztukę.

W okresie od 1.10.2002 r. do 30.09.2010 r. jako adiunkt w Katedrze Publicznego Prawa Gospodarczego WPiA UJ prowadziłem zajęcia dydaktyczne dla studentów kierunków „Prawo” lub „Administracja”: (i) „Prawo gospodarcze publiczne” (ćwiczenia); (ii) „Prawo gospodarcze publiczne” (wykład), (iii) Prawo organizacji pozarządowych (w latach 2003-2006, wykład), (iv) „Publiczne prawo konkurencji” (w latach 2006-2008, wykład).

W okresie od 1.10.2010 r. do 30.09.2013 r. jako adiunkt w Katedrze Prawa Ochrony Środowiska WPiA UJ prowadziłem zajęcia dydaktyczne dla studentów kierunków „Prawo” i „Administracja”: (i) „Prawo ochrony środowiska w Polsce i Unii Europejskiej” (ćwiczenia);

(ii) „Prawno-środowiskowa problematyka procesu inwestycyjnego w świetle orzecznictwa sądowego” (wykład).

W tym okresie sprawowałem opiekę naukową nad Sekcją Prawa Ochrony Środowiska Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (TBSP UJ). Zaowocowało to m.in. współorganizacją konferencji naukowej „*Proces inwestycyjno-budowlany. Administracyjnoprawne wyzwania dla ustawodawcy*”, (Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 13-14 kwietnia 2012 r.) i wydaniem przez TBSP UJ publikacji pokonferencyjnej pod tym samym tytułem (L. Dubiński (red.), T.Kocoł (red.), ISBN 978-83-63155-08-7, Kraków 2012) zawierającej łącznie 19 artykułów opracowanych zarówno przez specjalistów z zakresu prawa ochrony środowiska jak i studentów WPiA UJ. W tym okresie samodzielnie prowadziłem także seminarium magisterskie „Prawo ochrony środowiska w Polsce, Unii Europejskiej i innych krajach świata”. W związku z tym byłem promotorem 10 prac magisterskich obronionych na WPiA UJ. Przygotowałem również 76 recenzji prac magisterskich obronionych na tym wydziale.

Jak już wyżej wspomniałem, począwszy od 1 października 2019 r. do 28 lutego 2022 r. prowadziłem na Uniwersytecie Warszawskim, w ramach Międzywydziałowych Studiów Ochrony Środowiska ćwiczenia z przedmiotu *Emerging Sustainable Development Law* w j. angielskim na kierunku: „*Sustainable Development*”.

W zakresie popularyzacji wiedzy chciałbym wskazać, że jestem autorem kilkunastu artykułów publicystycznych promujących zagadnienia szeroko pojętego gospodarczego prawa ochrony środowiska opublikowanych w *Rzeczpospolitej*, *Res Publice*, *Dzienniku Gazeta Prawna*, *Clean Energy Wire*, *Climate Home* oraz *EuroActive*. W ramach współpracy z kancelarią Jendrośka Jerzmański i Bar w latach 2002 – 2009 przeprowadziłem także szereg szkoleń z zakresu prawa ochrony środowiska dla administracji rządowej i samorządowej oraz przedsiębiorców. Szkolenia dotyczyły prawnych regulacji takich zagadnień jak: dostęp do informacji o środowisku, udział społeczeństwa w podejmowaniu decyzji dotyczących środowiska, oceny oddziaływania na środowisko przedsięwzięć, strategiczne oceny oddziaływania na środowisko, pozwolenia zintegrowane w ochronie środowiska, pomoc publiczna przeznaczona na ochronę środowiska.

7. Informacja o aktualnym miejscu zatrudnienia

Od 1 października 2013 r. do dnia dzisiejszego jestem zatrudnionym w Fundacji ClientEarth - Prawnicy dla Ziemi. Fundacja ta wchodzi w skład międzynarodowej, prawniczej organizacji pozarządowej o celach ochrony środowiska *ClientEarth*. W okresie zatrudnienia od 2013 r. pełniłem w tej organizacji różne funkcje, związane z rozwojem i wdrażaniem prawa ochrony środowiska (kierownik programu, prezes polskiej fundacji, kierownik europejskiego programu paliw kopalnych). Obecnie pełnię funkcję Dyrektora Pionu Prawa Ochrony Środowiska (*Head of Environmental Law Group, Thriving Planet*) w międzynarodowej strukturze *ClientEarth*. W swoje pracy zarządzam zespołem 28 prawników pracujących w biurach organizacji w Londynie, Brukseli, Berlinie, Warszawie oraz w Madrycie. Pozwala mi to na bieżąco obserwować rozwój praktyki i nauki prawa ochrony środowiska.

Marcin Stoczkiewicz